परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

शिक्षाले व्यक्तिलाई आफ्नो आदर्श अनुसार निश्चित लक्ष्य हासिल गर्न, व्यवहार परिवर्तन गर्न र ज्ञान उपार्जन गर्नको साथै समयानुकुल समायोजन हुन सिकाउँछ । शिक्षा त्यस्तो प्रक्रिया हो जसले राष्ट, समाज र व्यक्तिलाई विकसित र व्यवहारिक वनाउन सिकाउँछ ।

मानव विकास संगै शिक्षाको पनि विकास भएको पाइन्छ । मानव सभ्यतालाई मानवीय जीवनवाट प्राप्त अनुभवले गतिशिल बनाएको छ भने मानव सभ्यतासंगै शिक्षा सम्वन्धि अवधारणाहरु पनि परिष्कृत हुदैंछ । शिक्षाको स्वरुप र प्रक्रियामा पनि आधुनिकीकरण हुदैंछ ।

मानवीय जीवनमा आवश्यक पर्ने विभिन्न विधाका ज्ञान, सीप र अभिवृत्ति प्राप्त गर्न प्राथमिक तहको शिक्षाले महत्वपुर्ण भूमिका खेल्दछ । गुणस्तरीय प्राथमिक शिक्षाले व्यक्तिको दैनिक जीवनका पढाई लेखाई तथा गणितीय समस्याहरुको समाधानमा सहयोग पुऱ्याउँदछ । चाहे सामाजिक सांस्कृतिक पक्षको ज्ञान होस् वा वातावरण, स्वास्थ्य, गणितीय होस् अथवा वर्तमान विज्ञान र प्रविधीको युगमा होस् जीवनका प्रत्येक क्रियाकलापमा आधारभुत प्राथमिक शिक्षाको महत्व यति बढेको छ कि प्राथमिक शिक्षाविना जुनसुकै क्षेत्रका जुनसुकै कामहरु सम्पादन गर्न सम्भव छैन । यसैकारण संयुक्त राष्टसंघले प्राथमिक शिक्षालाई अनिवार्य र निशुल्क वनाउनुपर्ने घोषणा गरेको छ । त्यसैगरी मानिसको आधारभूत आवश्यक्तामा प्राथमिक शिक्षालाई पनि समावेश गरिएको छ (शर्मा, २०६६ द्धरा उधृत) ।

जीवनका प्रत्येक पक्षलाई अति महत्वपुर्ण भूमिका खेल्ने प्राथमिक शिक्षामा सम्पुर्ण वालवालिकाको सहभागिता र उपलब्धिको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्दा सम्वन्धित पक्षले चित्त बुझाउने ठांउ छैन (School Level Statistical Data 2061,MOE) जसले शिक्षा प्रणाली अर्न्तगत प्राथमिक शिक्षाका पाठ्यक्रम, योजना निर्माता तथा कार्यान्वयन पक्षहरुको ध्यान आकर्षण गरिराखेको छ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान-२०४७ र वि.सं.२०२० को मुलुकी ऐनले कानुनी रुपमा पिछडिएको समुदायको विकासको लागि पनि शिक्षा र सम्पत्ति आर्जन गर्ने समानताको अवसर प्रदान गरेको छ । नेपालको कुल जनसंख्याको २० प्रतिशत पिछडिएको दलित आदिवासी तथा जनजाति रहेको छ ।जसमध्ये अधिकांश गरिबिको रेखामुनि छन् । पिछडिएको जातिमध्ये कुल १५ प्रतिशत साक्षर छन् र ४८ प्रतिशत वालवालिका मात्र प्राथमिक तहमा भर्ना भएका छन् (शैक्षिक तथ्यांक, २०६० द्धरा उधृत) ।

विभिन्न किसिमका जातजातिमा विभाजित सामाजिक र सांस्कृतिक अवस्था भएको, ६० वटा भन्दा बढि भाषा वोलिने, हाम्रो देशमा बहुसंख्यक पिछडिएका समुह रहेको छन् । शिक्षामा समान सहभागिता वा सबैका लागि शिक्षा सम्वन्धि राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय अभियानहरु संचालन भएका छन् । अति पिछडिएका जातिगत समुहमा शिक्षाको पहुँच र सहभागिता के कस्तो छ ? भन्ने सम्वन्धमा केहि मात्रामा खोज र अनुसन्धानको कार्य थालिएतापनि यस कार्यले व्यापकता पाउन सकेको छैन (भट्टराई,२०६१ द्धरा उधृत) ।

शिक्षालाई पिछडिएको समुदायसम्म पुऱ्याउने उद्देश्यले सन् १९९० मा थाईल्याण्डको जोमटिनमा व्यक्त अन्तराष्ट्रिय प्रतिवद्धता र सन् २००० मा सेनेगलको डकार सम्मेलनको मर्म बमोजिम नेपालले पनि शैक्षिक रुपले पछि परेका पिछडिएका जनजातिहरु गरीव र दुर्गम क्षेत्रमा वसोवास गर्ने घरपरिवारका वालवालिकाहरुलाई शिक्षामा विशेष जोडदिने कुरा उल्लेख गरेको छ । उरांव (झागड) जाति यिनै पिछडिएका आदिवासी जनजातिहरुमध्ये पर्दछन् ।

नेपालको तराई भेगमा वसोवास गर्ने आदिवासीहरु मध्ये उरांव जाति अधिराज्यको पुर्वी भेग मोरङ्ग, झापा, सुनसरी र सिरहा जिल्लामा करिव ४५ हजारको संख्यामा रहेका छन् । मुख्य गरि तराईको झापा जिल्लाका केहि क्षेत्रमा उरांव जातिको आवादी वाक्लो रहेको छ । उरांव जातिहरु यस क्षेत्रमा कहिलेदेखि बसोवास गर्दै आएका हुन भन्ने सम्वन्धमा पर्याप्त मात्रामा तथ्यकुरा प्रकाशमा आइसकेको छैन तर यिनीहरु भारतको विहार राज्य र झारखण्ड राज्यवाट आएका भनियतापनि उरांव जातिलाई आदिकालदेखि नै तराईको जंगली भागमा बसोबास गर्दै आएका आदिवासी मानिन्छ । यो जाति नेपालको तराई क्षेत्रमा छरिएर रहेको भएतापनि झापा, मोरङ्ग, सुनसरी, सिरहा र पर्सा क्षेत्र र यसको आसपासका क्षेत्रमा उरांवको आवादी अन्य भौगोलिक क्षेत्रको तुलनामा बढि छ (नेपाल, २०६३ द्धरा उधृत)।

झापाका उरांवहरु अन्य क्षेत्र मोरङ्ग सुनसरी भन्दा बढि गरिवीको रेखामुनी रहेका र शिक्षाको अवसरवाट वन्चित छन् । यसो त अन्य समुदायको भन्दा उरांवहरुको शैक्षिक सहभागिता निकै कम छ ।

तराई प्रदेशमा मुसलमान, मैथली, थारु, गुवार, धिमाल, राजवंशी, गनगाई, वांतर, सतार, राजपुत, मुसहर, तेली, उरांव (झांगड) आदि जातिको बसोवास रहेको पाइन्छ । दाहाल र खत्री, २०५३ द्धरा उधृत)। तर एकिकरण पश्चात अझ २००७र२०४६ साल पछि आएको आर्थिक, सामाजिक, र राजनैतिक परिवर्तनका साथ शिक्षा, संचार, यातायातको विकासले गर्दा पुर्ख्यौली वसोवास थलो छोडेर विभिन्न क्षेत्रहरुमा व्यवसायको खोजीमा बसाई सर्ने क्रम तीव्र हुदै गएकाले प्राय सवै क्षेत्रमा सवै जातिको धेरथोर वसोवास बढ्न गएको पाईन्छ । विशेष गरि तराई क्षेत्र र नव औद्योगिक क्षेत्रमा सवै जातजातिका मानिसहरुको वसोवास रहेको पाईन्छ ।

नेपालमा मानव शास्त्रीय दृष्टिकोणवाट हेर्दा ६ प्रकारका जातिहरू वसोवास गर्दछन् । ती हुन्- नेग्रटो, आग्नेय, मंगोल, किरांत, द्रविड र आर्य (अर्याल २०६७ द्धरा उधृत) ।

उपर्युक्त जातिहरू मध्ये द्रविड प्रजातिमा पर्ने उरांव(झांगड) नेपालका विविध जातिहरू मध्ये पुर्वी तराईमा वसोवास गर्दै आएको आदिवासीको रूपमा परिचित अल्पसंख्यक जाति हो । यो जाति कुनै उपजाति वा सम्प्रदाय विशेषको वर्ग नभई एउटा पुर्ण जातिको रूपमा देखिन्छ । यिनीहरू स्थायी रूपले बसोवास गर्ने आफ्नो सांस्कृतिक, सामाजिक परम्परा भित्र रमेर वसेका पाइन्छन् (भय्रचन, २०६१ द्धरा उधृत) । यिनीहरू आफ्नो छुट्टै भाषा, संस्कृति, धर्म संस्कार र विश्वास भएका विशिष्ट संस्कृति सम्पन्न जाति हुन् । तथापि अन्य जातजाति झै जनजातिको नारा लिएर कुनै समुह र वर्ग विशेषमा संलग्न भएको देखिदैन । पवित्र र स्वच्छन्दवादी यो जाति लोभ, लालच, र दाउपेच भन्दा पनि प्रकृतिको नजिक देखिन्छ । सरल स्वभाव भएका उरांवहरूमा स्वच्छ भावना, शिष्टचार, परिश्रमी, धामीझाक्री, देवीदेवता, धर्म प्रति कटिवद्धता पाईन्छ । यिनीहरू गांउघरमा झुरूम्म भई वस्तछन् । साथै घर आंगन पनि सफा सुग्घर राख्दछन् । पहिले देखि नै पुर्वी तराईको घनघोर जंगलले घेरिएको औलो ग्रस्त वातावरणमा वसोवास गर्दै आएका उरांवहरूले अन्य विभिन्न क्षेत्रवाट आएका विविध जातिहरू

विच आफ्नो छुट्टै जातिगत संस्कृति एवं विशेषतालाई केहि हदसम्म हालसम्म पनि जोगाएर राख्न सफल हुनुमा अरूको नक्कल र प्रभाववाट टाढा रहनु नै हो । आजभोलि उरांवहरू हिन्दु धर्म नै मान्दछन् । तर उनीहरूको पुजाआजा, चाडपर्व आदिमा पुर्णत हिन्दु संस्कारलाई अपनाएको पाईदैन । पुजाआजा, चाडपर्व, विवाह आदिमा पनि भोजभत्तेर, जाडरक्सी, नाचगान, मनोरन्जनलाई नै बढि महत्व दिन्छन् । उनीहरूको आफ्नै जातीय व्यवस्था अनुसार नै समाज नियन्त्रित र निर्देशित भएको पाईन्छ (नेपाल,२०६३ द्धरा उधृत) ।

यो जातिको बसोवास तराईको पर्सादेखि झापा जिल्लासम्म नदि किनाराको छेउमा कतैकतै छरिएर रहेको पाईन्छ (विष्ट,सन १९८०)। उरांवहरुको मुख्य वसोवास क्षेत्र भने झापा,मोरङ्ग र झापा जिल्लालाई मान्न सकिन्छ । नेपालमा यो जातिका मानिसहरुको जनसंख्या कति छ भन्ने यकिन भएको छैन तर कर्मा क्लव, भोक्राहाको रेकर्ड अनुसार नेपालमा यस जातिको जनसंख्या करिव ४५-५० हजार रहेको छ । तर राष्ट्रिय जनगणना २०५८ अनुसार उरांवको जनसंख्या उल्लेख नगरिएको भएतापनि उरांव भाषालाई मातृभाषाको रुपमा प्रयोग गर्नेको संख्या ४१,७६४ देखाईएको छ (शाह, २०६५द्धरा उधृत) ।

भाषिक दृष्टिले द्रविडियन प्रजातिमा पर्ने यो जाति उरांव नेपालको सन्दर्भमा भाषिक, सामाजिक र सांस्कृतिक र आर्थिक पृष्ठभुमिको आधारमा जनजातिको रुपमा रहेको पाईन्छ ।

समग्रमा उरांव जाति अन्य हिन्दु, बौद्ध वा मुस्लिम जाति भन्दा आर्थिक, शैक्षिक दृष्टिले केहि पछाडि रहेको भएतापनि सामाजिक, सांस्कृतिक दृष्टिकोणले सम्पन्न नेपाली समाजको एक प्रमुख तराईवासी जनजातिहरु मध्येको एक प्रमुख जनजाति हो ।

वहुजातिय, वहुभाषिक नेपालमा शिक्षामा समान पहुंच र सहभागिताका कार्यक्रमहरु भएतापनि स्वभाविक रुपमा विभिन्न जातिहरुको सामाजिक, आर्थिक अवस्थाले विद्यार्थीको सिकाई अवस्था तथा उपलव्धी स्तरमा जातिगत प्रभाव पारेको देखिन्छ । यस अध्ययनले झापा जिल्लाका आदिवासी उरांव समुदायका विद्यार्थीको अन्य समुदायका विद्यार्थीको तुलनामा प्राथमिक तहमा सहभागिता कस्तो छ ? शैक्षिक उपलव्धि कस्तो छ ? त्यसका कारणहरु के के हुन् सक्छन् ? भन्ने सम्वन्धमा यस अध्ययनवाट केहि तथ्यहरु प्रकाश पार्ने प्रयास गरेको छ ।

उरांव जातिहरु नेपाल अधिराज्यभर ४१७६४ को संख्यामा रहेका छन् (राष्टिय जनगणना-२०५८) । जसमा केही उरांवहरु झापा जिल्लामा वसोवास गर्दछन् । उरांवहरु प्रमुख रुपमा बसोबास गर्ने जिल्ला र जनसख्या अनुसूचिमा १२ देखाएको छ ।

दलित,आदिबासीहरुको शिक्षाप्रति अभिभाबकहरुले त्यति चासो देखाएको पाइदैन । दलित, आदिवासीहरुको परिवार,समाज र राष्ट्रको सामाजिक,आर्थिक, राजनीक क्रियाकलापमा सहभागी गराउन शिक्षाको अति आवश्वयक पर्दछ । नेपालमा औपचारिक शिक्षाको शुरुवात संगै दलित,आदिवासी,जनजातिले शिक्षामा समान अवसर पाउन सकेका छैनन् । आदिवासी जनजातिलाई पनि शिक्षामा समान अवसर दिनुपर्दछ भन्ने अभिप्रायले सबैकालागी शिक्षा कार्यक्रम अन्तरगत सरकारी तथा गैर सरकारी संघसंस्थाहरुद्धरा विविध परियोजनाहरु संचालन भइरहेका छन् । यिनिहरुको शिक्षामा सरकारले छात्रावृतीको व्यवस्था गरेको भएपनि वालवालिकाको शिक्षामा सन्तोजनक प्रगति भएको छैन ।

१.२ समस्याको कथन

आजको एक्काइसौ शताव्दीमा आइपुग्दा तथा चारैतिर शिक्षाको लहर छाएतापनि नेपाली समाजमा आदिवासी जनजाति, दलितहरुलाई अन्य समुह सरह शिक्षा दिनुपर्दछ भन्ने मान्यता र सोचाइको विकास अझैपनि हुन नसकेको देखिन्छ । यसैकारण सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक रुपमा आदिवासी जनजाति निकै पछाडि रहेका छन् । तर यसका वावजुद यो परिवर्तित परिस्थिति र ज्ञानको विकासका कारण यी मान्यता र सोचाइमा आंशिक रुपमा परिवर्तन भएको देखिन्छ । तर विडम्वना धेरै जसो अभिभावकले आफ्ना वालवालिकालाई विद्यालय भर्ना गरेतापनि प्राथमिक तहसम्मको अध्ययन पुरा गर्न नपाउदै स्कुल छुटाउने गरेको पाईन्छ । आफ्ना वालवालिकालाई विद्यालय भर्ना गर्ने आदिवासी जनजाति अभिभावक मध्ये थोरैले मात्र अन्य समुदायका वालवालिका सरह समान शिक्षा र अवसर प्रदान गर्नुपर्दछ भनि स्तरीय शिक्षाका लागि विद्यालयमा भर्ना गरेको पाईन्छ । तर धेरैजसो अभिभावकले आफ्ना वालवालिकालाई औपचारिकता पुरा गर्नका लागि मात्र पनि प्राथमिक विद्यालयमा भर्ना गर्दछन् । प्राथमिक शिक्षामा आदिवासी, जनजाति वालवालिकाको सहभागिता कम हुनु पढ्दा पढ्दै विचैमा छाड्नु तथा शैक्षिक उपलव्धि न्युन हुनु भनेको प्राथमिक शिक्षामा देखिएको एउटा समस्या हो ।

यो अध्ययनले नेपालका विभिन्न जातिगत समुदायहरु मध्ये उरांव समुदायका वालवालिकाहरुको प्राथमिक तहमा सहभागिता र शैक्षिक उपलव्धि स्तर गैर उरांव समुदायका वालवालिकाको सोहि स्तरको सहभागिता र शैक्षिक स्तरको तुलनात्मक अध्ययन गरेको छ । यस अध्ययनले उरांव तथा गैर उरांव वालवालिकाहरुको सहभागिता र तिनीहरुको शैक्षिक उपलव्धिमा देखिएको भिन्नता तथा अभिभावकहरुको शिक्षाप्रतिको धारणा, विचारलाई सुक्ष्म रुपमा अध्ययन गरी त्यसको आन्तरिक तथा वाह्य समस्यालाई खोतल्ने प्रयास गरेको छ । तसर्थ यस अध्ययनको शिर्षक उरांव तथा गैर उरांव समुदायका वालवालिकाको प्राथमिक तहमा सहभागिता राखिएको हो ।

यस अध्ययनले निम्न प्रश्नहरुको उत्तर खोज्ने प्रयास गर्नेछ ।

क) के उरांव र गैर उरांव समुदायका वालवालिकाहरुविच प्राथमिक तहमा सहभागितामा फरक छ ?

ख) के उरांव र गैर उरांव समुदायका विधार्थीहरुविच उपलव्धि स्तरमा भिन्नता छ ?

ग) के उरांव समुदायका छात्र र छात्राहरुको उपलव्धि स्तरमा फरक छ ?

घ) के प्राथमिक तहमा उरांव र गैर उरांव विद्यार्थीको स्तर फरक छ ?

१.३ अध्ययनको औचित्य

कुनैपनि क्षेत्रमा गरिने अध्ययन तथा अनुसन्धानको उक्त क्षेत्रमा आ-आफ्नै महत्व रहेको हुन्छ । यो अध्ययन पनि सार्वजनिक विद्यालयमा उरांव र गैर उरांव समुदायका विद्यार्थीको प्राथमिक तहमा सहभागिता र शैक्षिक उपलव्धि विषयमा तुलनात्मक अध्ययन गर्ने उद्देश्यले गरिएकोले हुंदा शैक्षिक क्षेत्रमा यस अध्ययनको औचित्य एवं महत्व रहेको छ ।

यस अध्ययनले उरांव तथा गैर उरांव समुदायका विद्यार्थीको प्राथमिक तहमा सहभागिताको समानता वा भिन्नताको अवस्था पहिचान गर्नका साथै उनीहरुको शैक्षिक उपलव्धिको तुलना गरी भिन्नताको कारणहरु पहिल्याउन समेत सहयोग पुऱ्याउने आशा गरिएको छ । त्यस्तै यस अध्ययनले उरांव समुदायका अभिभावकको शिक्षा प्रतिको राय वुझ्न सहयोग पुऱ्याउने छ । यसरी नै यस अध्ययनवाट प्राप्त सुचनाको आधारमा शिक्षक, अभिभावक, जिल्ला शिक्षा कार्यालय, क्षेत्रिय शिक्षा निर्देशनालय, शिक्षा मन्त्रालय, शैक्षिक

योजनाकार, शैक्षिक व्यवस्थापक जस्ता शैक्षिक संगठन र व्यक्तिहरुलाई योजना , व्यवस्थापन र नीति निर्माण र कार्यान्वयनमा आवश्यक सहयोग पुग्नेछ । नेपालमा शिक्षामा पहुँच तथा जातिगत प्रभाव प्रष्ट देखिन्छ । विशेष गरि प्रवेशिका परीक्षामा दलित तथा आदिवासी समुदायका विद्यार्थीको उपलब्धि स्तरमा उल्लेख्य भिन्नता देखिन्छ (नेपालको शैंक्षिक तथ्यांक २०६१, शिक्षा मन्त्रालय, शैंक्षिक तथ्यांक महाशाखा) ।

तर प्राथमिक तहमा जातिगत समुहमा के कस्तो स्थिति छ समेत अध्ययन विश्लेषण गर्नु आवश्यक छ । अन्य समुहमा र उरांव समुदायमा के कस्तो विभेद छ र छैंन, प्राथमिक तहमा सहभागिता कस्तो छ भनि निकालिएको निष्कर्ष शैक्षिक योजनाकार तथा व्यवस्थापकहरुलाई शैक्षिक व्यवस्थापन गर्न तथा योजना निर्माण गर्न आवश्यक पृष्ठपोषण प्राप्त हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

यस अध्ययनले नेपालमा उरांव जातिको शिक्षाको विकासमा सहयोग गर्न इच्छुक विदेशी संघ संस्था तथा समुदायलाई समेत आवश्यक पथ प्रर्दशन गर्नेछ । भबिष्यमा यस सम्वन्धि अध्ययन अनुसन्धान गर्ने व्यक्तिहरुलाई समेत सहयोगी हुनेछ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययन निम्न अनुसारका उद्देश्य प्राप्तिका लागि गरिएकोछ ।

क) उरांव समुदाय र गैर उरांव समुदायका वालवालिकाहरुको प्राथमिक तहमा भर्ना स्थिति पत्ता लगाउने ।

ख) उरांव समुदाय र गैर उरांव समुदायका वालवालिकाहरुको विधालय छाड्ने दरको पत्ता लगाउने ।

ग) उरांव र गैर उरांव वालवालिका विचको शैक्षिक उपलब्धि स्तरको तुलना गर्ने ।

घ) उरांव समुदाय र गैर उरांव समुदायको वालवालिका प्राथमिक तहमा सहभागिता तथा शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरुको खोजी गर्ने ।

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु

१) उरांव समुदाय र गैर उरांव समुदायका वालवालिकाहरुको प्राथमिक तहमा भर्ना सहभागिता कस्तो छ ?

२)	उरांव छात्ररछात्रा र गैर उरांव छात्ररछात्रा विचको शैक्षिक उपलब्धि स्तर कस्तो छ ?

३)	उरांव समुदाय र गैर उरांव समुदायका विद्यार्थीको प्राथमिक तहमा सहभागिता, शैक्षिक उपलब्धिमा भिन्नता भए फरक हुनुका कारणहरु के के हुन् ?

४)	उरांव समुदायका वालवालिकाहरु नियमित विद्यालय जान नसक्नुका कारण के हो ?

५)	प्राथमिक तहको शिक्षाप्रति उरांव समुदायको धारणा कस्तो छ ?

१.६ अध्ययनको परिसीमा

हरेक अनुसन्धान कार्यकोलागि अध्ययनको सिमाङ्कन गर्नु पर्छ अनुसन्धान कार्यमा सबै क्षेत्र र जनसंख्यालाई लिएर गर्न कठिन र खर्चिलो हुने भएका कारणले गर्दा अध्ययनको सिमाङ्कन गर्नु पर्छ । यस अध्ययनमा नेपाल अधिराज्य भरिका समुदायिक विद्यालयलाई मात्र अध्ययनको क्रममा समावेश गरिएको छ । नेपाल अधिराज्यका सामुदायिक विद्यालय मध्ये झापा जिल्लाका सामुदायिक विद्यालयमा मात्र सिमित गरिएको छ । उरांव र गैर उरांव जातिका वालवालिकाको शैक्षिक सहभागिता विद्यार्थी भर्नाको आधारमा विशलेषण गरिने छ । विद्यार्थिको शैक्षिक उपलब्धिमा कक्षा १-५ सम्म उत्तीर्ण विद्यार्थीलाई मात्र समावेश गरिने छ । यस अध्ययनमा झापा जिल्लाको टागनडुब्बा गा. वि.स को डिल्लिराज मा.वि को प्रा. वि तह र सिमलवाडी प्रा.वि साथै तोपगाछी गा.वि.स को सरङ्गपाडा मा.वि को प्रा.वि तह र कालीका प्रा.वि तहको वि.स. २०६६ र २०६७ सालको तथ्याङ्कमा सिमित गरिएको छ ।

परिच्छेद दुई :सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

शैक्षिक अनुसन्धानमा अनुसन्धान गर्न लागिएको विषय संग सम्बन्धित सिद्धान्त प्रतिवेदन वा आदि भएका पाठ्यपुस्तकहरुको समिक्षालाई नै पुर्वसाहित्यको समिक्षा भनिन्छ (खनाल,२०६६) । आफ्नो अध्ययनको प्रकृतिको आधारमा सम्बन्धित विषय संग मेल खाने पाठ्यपुस्तक वा सोधपत्रको अध्ययन गर्नु पर्दछ । साहित्यको पुनरावलोकनले एकातिर

अनुसन्धानलाई कसरी अगाडी बढाउने र कहाँ अन्त्य गराउने भन्ने जानकारी प्राप्त गर्न सजिलो बनाउँछ भने अर्को तर्फ अनुसन्धान कर्तालाई कुन पक्षमा अनुसन्धान कार्य केन्द्रीत गर्ने कुराको निर्क्योल गर्न सहयोग गर्दछ । अनुसन्धानमा सम्बन्धित विषयमा पहिले गरिएका खोजको सर्वेक्षण र अध्ययनले अनुसन्धान कार्यलाई स्तरीय बनाउन मदत गर्दछ । पुर्वकार्यहरुको निर्ष्कषहरुलाई आफ्नो अनुसन्धानका कतिपय स्थानहरुमा समावेश गर्न सकिन्छ । यसरी अनुसन्धान कार्यलाई व्यवस्थित गर्न, त्यसको स्तरीकृत गर्न, उपयूक्त निर्ष्कश निकाल्न र अनुसन्धानकार्यलाई ठोस दिशा दिन गरिने समस्या संग सम्बन्धित सहित्यहरुको सर्वेक्षण तथा पुनरावलोकन गर्न आवश्यक हुन्छ ।

जातजातिगत उपलब्धिको तुलनात्मक अध्ययनको क्रममा यस भन्दा अगाडि पनि धेरै अध्ययन गरिएको छ । शाह(२०००) द्धारा गरिएको स्नातकोत्तर तहको विभिन्न जातिय समुहको गणित विषयको को तुलनात्मक अध्ययन मा ब्राह्मण समुदायका विद्यार्थीको भन्दा शाह समुदायका विद्यार्थीको औसत उपलब्धि कमी रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । The first international association for the evaluation of educational achievement IEA mathematic study project(1992) उपलब्धि परिक्षण सम्वन्धि एक बृहत परियोजना हो जसले अष्टेलिया, वेल्जियम, ईङ्गल्याण्ड, स्वीडेन र संयुक्त राज्य अमेरिकामा संचालन गरेको गणित विषयको उपलब्धि परिक्षणवाट सम्पुर्ण देशमा केटाहरुको औषत उपलब्धि स्तर केटीहरुको भन्दा वढि रहेको तथ्य आफ्नो अध्ययन प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ ।

यसरी अध्यनले शाह समुदायका गलिकाहरुको औसत उपलब्धि कमिभएको देखाएको हुनाले पिछडिएका आदिवासी जनजाातहरुको शिक्षामा पहुँच कमरहेको छ । उरांव जाती पनि एक पिछडिएको जात भएकाले शाहको अध्ययन उपयोगी भएको छ ।

घिमिरे (२०६१) को सामुदायिक र सस्थागत माध्यमिक विद्यालयमा छात्राहरूको सहभागिता मा विद्यालय भर्ना, विद्यालय छाड्ने तथा विद्यालय उपस्थितिमा केटा र केटीमा भिन्नता रहेको साथै सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका केटीहरूमा मात्रै पनि यो भिन्नता रहेको उल्लेख गरिएको छ ।

यस अध्ययले केटा र केटी बिचको उपस्थितीको तुलना गरेको छ । केटा र केटीको उपस्थिती अबस्था पनि आदिवासी जनजाती समुदायमा न्युन रहेको पाइएको छ । शैक्षिाक उपलब्धिमा वालवालिकाको उपस्थितीले प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ ।

श्रेष्ठ(सन् १९८१)को A study of the pattern of parental guidance and supervision on the school performance of the eight grade students मा विद्यालयमा विद्यार्थीको उपस्थिति र शैक्षिक सफलतामा अभिभावकको निर्देशन र सुपरिवेक्षणले महत्वपुर्ण भुमिका खेल्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

प्राथमिक तहको सवै कक्षामा छात्रको तुलनामा छात्राको विद्यालय उपस्थिति पनि कम रहेको देखिन्छ । यसो हुनुमा गरिवी, भाइवहिनी हेर्नुपर्ने, वावुआमाको छोरीप्रतिको धारणा, अभिभावकहरूमा शैक्षिक चेतनाको कमी जस्ता कारणहरू बढि जिम्मेवार रहेको देखिन्छ । घिमिरे (सन् १९९७) को अध्ययनले केटाको तुलनामा केटिको भर्नाको अनुपात धनकुटामा ६ प्रतिशत र नुवाकोटमा २२ प्रतिशतले कमी रहेको देखाएको छ । विभिन्न कारणहरूले गर्दा केटीको भर्ना केटाको भन्दा कम हुनुको साथै विद्यालय उपस्थिति पनि केटिको ज्यादै कम देखिएको छ । तसर्थ आदिवासी जनजातिहरूको शैक्षिक अवस्था कम्जोर भएको यस अध्ययनले देखाएको छ ।

पोखरेल(सन् १९९९), ले गरेको अध्ययनले सामाजिक मान्यता, धार्मिक तथा जातिय विभेदले छात्राहरूको विद्यालय भर्नामा प्रभाव पारेको देखाएको छ । हिन्दु र वौद्ध धर्म मान्ने कमश ७७ प्रतिशत र ५८.५ प्रतिशत मानिसहरूले आफ्ना छोरीलाई विद्यालय पढ्न पठाएको पाईएको छ । त्यसैगरि व्राम्हण, क्षेत्री र नेवार समुदायमा ७७ प्रतिशत,तामा□ समुदायमा ५८.४ प्रतिशत र मगर समुदायमा ५० प्रतिशत केटिहरू विद्यालय भर्ना भएको देखिएको छ । अध्ययन क्षेत्र ग्यादी गा.वि.स.मा शिक्षित वावुवाट आएका छात्राहरू ७० प्रतिशत थिए भने अशिक्षित वावुवाट आएका छात्राहरू ६० प्रतिशत थिए । त्यस्तै शिक्षित र अशिक्षित आमावाट कमश ७२.२ प्रतिशत र ६३ प्रतिशत छात्राहरू विद्यालय भर्ना भएको पाईयो । यसरी

वालवालिकाको शिक्षामा प्रभाव पार्ने तत्वहरूमा वावुआमाको शिक्षा, पेशा, आर्थिक अवस्था, विद्यालयको दुरता, लैङ्गिकविभेद जस्ता तत्वहरू जिम्मेवार रहेको देखाएको छ ।

यसरी उनको अध्वययनमा तामा□ र मगर समुदायका वालवालिकाहरूको भर्ना कम देखिएको छ । अन्य माथिल्लो जातका समुदायका वालवालिकाहरूको भर्ना सहभागिता बढि छ । यस अध्ययनले पनि आदिवासी जनजातिको शिक्षा प्रतिको चासो कम भएको छ ।

रेग्मी(२०५९), को गुरुङ्ग र कुमाल जातिको गणित विषयको उपलव्धिको तुलनात्मक अध्ययनमा गुरुङ्ग र कुमाल विद्यार्थीहरुको औषत उपलव्धि स्तरमा महत्वपुर्ण भिन्नता नदेखिएतापनि छात्राहरु मध्येमा कुमाल जातिका छात्राहरुको भन्दा गुरुङ्ग जातिका छात्रहरुको उपलव्धि राम्रो रहेको वताईएको छ । तसर्थ कुमाल जातिको शैक्षिक स्तर कम भएको हुनाले आदिवासी, जनजाति र पिछडिएका जातीको शैक्षिक स्तर कम्जोर भएको अध्ययनले देखाएको छ ।

नेपाल (२०६३) उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको प्राथमिक तहमा सहभागिता र शैक्षिक उपलब्धिको तुलनात्मक अध्ययन विषयक सोध पत्रमा विद्यालय भर्ना, विद्यालय छाड्ने, विद्यालयमा उपस्थिति गैर उरांव भन्दा उरांव बालबालिकाको न्यून रहेको बताएका छन् । त्यस्तै प्राथमिक तहमा नेपाली, अंग्रेजी, गणित जस्ता विषयमा शैक्षिक उपलब्धि गैर उरांवको भन्दा उरांव बालबालिकाको न्यून रहेको कुरा उनको अध्यनले देखाएको छ । उनले सुनसरी जिल्लाको भोक्राहा र निरसिंह टप्पु गा.वि.स.मा अध्ययन गरेका थिए । उनका अनुसार उरांव बालबालिकाको प्राथमिक तहमा सहभागिता र शैक्षिक उपलब्धि कम हुनुमा उरांवहरुको आर्थिक स्तर न्यून हुनु र शैक्षिक चेतनाको कमी हुनुनै हो । त्यस्तै गैर उरांव बालबालिकाको सहभागिता र शैक्षिक उपलब्धि उरांवको भन्दा बढी हुनुका कारक तत्वहरु उनीहरुको आर्थिक स्तर उच्च रहनु र शैक्षिक चेतनाको स्तर पनि माथि रहनु हो ।

उरांव र गैर उरांव समुदायका मानिसहरुको प्रमुख पेशा खेती किसान भएकाले खेतबारीमा बाली लगाएको बेला र बाली उठाउने बेलामा बालबालिकालाई विद्यालय नपठाउने गरेको उनको अध्ययनले देखाएको छ । उरांव अभिभावकहरु बालबालिकालाई विद्यालय पठाउनुको सट्टा खेताला पठाउने गरेको बताएको कुरा अध्ययनले देखाएको छ ।

केटाको भन्दा केटीको शैक्षिक उपलब्धि दुवै समूहका बालबालिकामा न्यून देखिन्छ । यसको प्रमुख कारण केटीहरुलाई घरभित्रको काममा बढी खटाउने गरेको अध्ययनले देखाएको छ । केटीहरुले बेलुका खाना खाएपछि सम्पूर्ण धन्दापात गर्नुपर्ने र त्यसपछि मात्र अध्ययन गर्न पाउने गरेको बताएका छन् । जसले गर्दा उराव र गैर उरांव केटीहरुको प्राथमिक तहको शिक्षामा सहभागिता र शैक्षिक उपलब्धि केटाको भन्दा कम छ । अभिभावकहरुले पनि छोरीको भन्दा छोराको शिक्षामा बढी लगानी र अवसर दिइएको अध्ययनले देखाएको छ । यसमा पनि गैर उरांव केटीको सहभागिता र शैक्षिक उपलब्धि उरांव केटीको भन्दा बढी छ । र केटामा पनि यस्तै अवस्था छ । यसलई सुधार्नका लागि अभिभावकको धारणा र सोचाइमा परिवर्तन गरी उनीहरुमा शैक्षिक चेतनाको विकास गर्नु पर्ने कुरा अध्ययनमा देखाइएको छ ।

CERID (1988 AD) ले गरेको अध्ययनले अरू जातिका भन्दा पनि जनजाति आदिवासी समुदायका वालवालिकाहरू विद्यालय शिक्षँको अवसरवाट बढि वंचित रहेको देखाएको छ । थारू समुदायका वालवालिकाहरू माध्यमिक विद्यालय उत्तिर्ण प्रतिशत ज्यादै न्युन रहेको पाइएको छ । तिनीहरूको विद्यालय छोड्ने अनुपात पनि अन्य जातजातिको तुलनामा बढि नै देखिन्छ । झापा जिल्लामा थारू वलवालिकाहरूको भर्ना र विद्यालय छोड्ने दर दुवै बढि देखिएको छ भने कैलाली जिल्लामा विद्यालय छोड्ने भन्दा पनि विद्यालय भर्ना दर नै कम पाइएको छ । यसो हुनुको पछाडि अभिभावकहरूवाट प्रेरणा नपाउनु, छिटो विवाह, अभिभावकले वालवालिकाको उमेर वृद्धि संगसंगै धेरै समय काममा संलग्न भैदिए हुने थियो भनेर आशा राख्नु जस्ता कारणहरू जिम्मेवार रहेको देखिएको छ । त्यसैगरि थारू वाहेकका अन्य समुदायमा सामाजिक तथा आर्थिक उच्चताले अभिभावकहरूले आफ्ना वालवालिकालाई विद्यालय पठाउने गरेको पाईयो ।

अशिक्षा, असाक्षरता, वालवालिकाप्रति गरिने व्यवहार, पारिवारिक आम्दानीले वालवालिकाको विद्यालय सहभागितामा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको पाईन्छ । ग्रामिण क्षेत्रको चार भागको तीन भाग वालवालिकालाई भाईबहिनी हेर्ने, घर कुर्ने, घास काट्ने, दाउरा जम्मा गर्ने, गाईवस्तु चराउने, पानी खुवाउने, पानी ल्याउने जस्ता घरायसी काम काजमा लगाईन्छ (CERID,1984) ।

वालवालिकालाई विद्यालय पठाउने र उनीहरूको इच्छा अनुसार आत्मनिर्भर हुने सम्मको शिक्षा दिनुपर्दछ । तर घरायसी कामलाई प्राथमिकता दिनु, न्युन आर्थिक अवस्था, चेतनाको अभाव तथा विद्यालयको दुरता जस्ता कारणहरूले अभिभावकहरू वालवालिकालाई विद्यालय पठाउन उत्साहित र ईच्छुक नभएको सुचित गर्दछ । यसै सन्दर्भमा RIDA(1976) ले धनकुटा, गोर्खा, चितवन तथा जुम्ला जिल्लामा गरेको अध्ययनले अभिभावकहरू छोराछारी मध्ये छोरालाई मात्र विद्यालय पठाउन बढि उत्साहित भएको सुचित गर्दछ । त्यस्तै यस अध्ययनले वालवालिकालाई शिक्षा दिने सन्दर्भमा शिक्षित अभिभावक र अशिक्षित अभिभावकहरूमा पनि भिन्नता रहेको र अशिक्षित अभिभावकको एकदमै रूढिवादी सोचाई र धारणाले वालवालिकाहरूलाई विद्यालय पठाउने नगरेको देखाएको छ ।

RIDA(1991) ले गरेको अध्ययनले विद्यालय नजाने वालिकाहरू ६० प्रतिशत देखाएको छ । साथै विद्यालय भर्ना नहुनेहरूमा वालिकाको संख्या नै बढि रहेको देखाएको छ यदि अभिभावकहरूले एउटा मात्र वच्चालाई विद्यालय पठाउनु पर्ने अवस्था भएमा छोरालाई नै पहिलो प्राथमिकता दिने मत पाईयो । शिक्षा निशुल्क भएर पनि धेरै सन्तान हुने अभिभावकले सवै सन्तानको शिक्षाको भार (विद्यालयको पोशाक, कपी, कलम, किताव) वहन गर्न असक्षम भएको कारणले गर्दा वालवालिका विद्यालय नपठाउने र पठाए पनि विचैमा पढाई छाड्नुपर्ने वाध्यता आईपर्ने गर्दछ ।

वलवालिकाको शिक्षाप्रति आमावावुको नकारात्मक धारणा, विद्यालयको कमजोर भौतिक अवस्था, वालवालिकालाई घरायसी काममा लगाउने परम्परा, परिवारको आकार तथा समुदाय,, परिवारको आम्दानी तथा कमजोर आर्थिक अवस्था, अभिभावकको शैक्षिक अवस्था जस्ता कारणहरूले वालवालिकाहरूले छिट्टै विद्यालय छोड्ने गरेको पाईन्छ । यसरी छिट्टै विद्यालय छाड्ने वालवालिकाहरू सुविधाविहिन पेशागत समुह (कामी, दमाई, सार्की) तथा सुविधाविहीन समुदाय (थारू, तामा□्ग) का बढि रहेको पनि पाईएको छ । यसरी समाज जति विकसित वन्दै गएतापनि जातिय विविधताप्रतिको सोचाईमा परिवर्तत आउन नसक्नुको प्रत्यक्ष असर वालवालिकाको शिक्षा माथि परेको छ (CERID ,1991) ।

नेपालको भौगोलिक अवस्थाले पनि शिक्षा क्षेत्र प्रभावित वनेको छ । नेपाल ग्रामिण मुलुक भएको कारणले ग्रामिण क्षेत्रमा शिक्षा, स्वास्थ्य, संचार, विजुली, पानी, यातायात आदिको विकास अझै हुन सकेको छैन । ग्रामिण क्षेत्रमा विद्यालय संख्या न्युन हुनाले विद्यार्थीहरू घरदेखि कोसौ टाढा धाएर पढ्नुपर्ने, घर भाडामा वसी पढ्नुपर्ने वाध्यताहरू छन् । प्राय ग्रामिण भेगका मानिसहरू कृषि पेशामा नै आश्रित र न्युन आय भएका हुन्छन् । त्यस्ता व्यक्तिले आफ्ना सन्तानलाई घर वाहिर राखेर खर्च भरेर पढाउने स्थिति पनि संभव देखिदैन । त्यससै हुनाले अधिकांश ग्रामिण इलाकाका वालवालिका शिक्षा लिने अवसरवाट वन्चित रहेको देखिन्छ (CERID ,1987) ।

नेपाल जस्तो गरिव मुलुकमा मात्र नभएर विश्वका कतिपय धनी र विकसित देशका ग्रामिण इलाकामा वालवालिकाहरू शिक्षाको अवसरवाट वन्चित रहेको पाईएको छ । चीन, इन्डोनेशिया, कोरिया, मलेशिया, मंगोलिया, फिलिपिन्स, ताजकीस्तान, थाईल्याण्ड, भियतनाम जस्ता देशमा वालवालिकाको शिक्षामा प्रभाव पार्ने तत्वहरू ग्रामिण विद्यालयमा सुविधाको अभाव, विद्यालय जान छोरीहरू ऋभिभावकवाट उत्साहित नहुनु, वालवालिकाहरू परम्परा क्षेत्रतिर नै केन्द्रित हुनु, वावुआमालाई सहयोग गर्न वालवालिकालाई घरमै वस्न आग्रह गर्नु जस्ता तत्वहरू जिम्मेवार रहेको देखिएको छ । त्यसैगरि वंगलादेश, भुटान, भारत, इरान, नेपाल, माल्दिभ्स, पाकिस्तान र श्रीलंकामा वालवालिकाको शिक्षामा प्रभाव पार्ने तत्वहरूमा ग्रामिण जिवनशैलिसंग असान्दर्भिक पाठ्यक्रम, विद्यालयमा कम गुणस्तरिय शिक्षा, ग्रामिण इलाकामा विद्यालयको कमि, विभिन्न संघसंस्था तथा अन्य क्षेत्रवाट शैक्षिक क्षेत्रमा सहयोगको कमी, पाठ्यक्रममा सैद्धान्तिक विषयवस्तु नै वढि राखिनु, सामाजिक अन्धविश्वास तथा स्तरिय शिक्षकको कमी नै प्रमुख तत्व रहेको देखिएको छ (APO ,2000) ।

ग्रामिण विद्यालयमा भर्ना भएका विद्यार्थीले विभिन्न कारणहरुले गर्दा पढाईलाई निरन्तरता दिन नसकेर पढाई विचैमा छोड्नु परेको वाध्यता पनि पाउन सकिन्छ । तिनीहरुले विद्यालय छोड्नुपर्ने कारणहरुमा(परिवारको आकार, घरायसी कामधन्धा, परिवारको आर्थिक अवस्था तथाजातिय विभेदलाई नै प्रवल कारणहरुको रुपमा लिन सकिन्छ । वालवालिकाको

स्वास्थ्य, छिटो विवाह गरिदिने प्रचलन तथा विद्यालयको दुरता पनि ग्रामिण वालवालिकाले छिट्टै विद्यालय छोड्नुपर्ने कारण भित्र पर्दछन(CERID,1987)।

२.२ अध्ययनका सैद्धान्तिक खाका

यस अध्ययनसंग सम्वन्धित पुर्व अध्ययन अनुसन्धानको आधारमा उरांव समुदायका विद्यार्थीको प्राथमिक तहमा सहभागिता र शैक्षिक उपलव्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरु पत्ता लगाउन सैद्धान्तिक खाका तथा रुपरेखा विकसित गरिएको छ।

कार्ल मार्क्सको (सन् १८१८-१८८३) को वर्ग संघर्षको सिद्धान्त अनुसार आर्थिक कारणले वर्गको जन्म हुन्छ । यसले प्रश्न गर्न, सत्य र प्रमाणको पहिचान गर्न सिकांउछ मार्क्सले शिक्षाको उत्पादन कार्य सम्वन्धमा जोड दिएका छन् । उनले ज्ञानको उत्पादन, सिपको उत्पादन, क्षमताको उत्पादन, अर्थको उत्पादन, विचारको उत्पादन हुने शिक्षामा जोड दिएका हुन् । यसरी समाज र ऐतिहासिक सन्दर्भवाट परख गरिएको ज्ञानको हस्तान्तरण गर्न समेतको लागि मार्क्सको सिद्धान्तले सिफारिश गर्दछ (शर्मा र शर्मा २०६६द्वरा उधृत)।

मार्क्सको सिद्धान्तअनुसार जुनसुकै समाजमा पनि प्रमुख रुपले दुई वर्गहरु रहेका हुन्छन्- शोषक वर्ग र शोषित वर्ग। समाजको त्यो वर्ग जससंग उत्पादनका साधनहरु हुन्छन्, त्यसलाई शोषक वर्ग र जससंग शारीरिक श्रमवाहेक केहि हुदैन त्यसलाई शोषित वर्ग भनिन्छ । मार्क्सका शव्दमा आजसम्म दास, अभिजात वर्ग र सामान्य जनता, सामन्त र किसान एउटै शव्दमा भन्दा निरन्तर युद्ध गरिरहेको हुन्छन् । यो नै समाजको द्धन्द्धात्मक सिद्धान्त हो ।मार्क्सले समाजमा कसरी शोषक वर्गले शोषण गरि ऐश आराम गरिरहेका हुन्छन् भनि आफ्नो प्रसिद्ध पुस्तक दास क्यापिटल (Das Capital) मा अतिरिक्त मुल्यको सिद्धान्तको आधारमा (Theory of surplus value) व्याख्या गरेका छन्। कुनैपनि वस्तुको उत्पादनमा संलग्न भएको मजदुरलाई (शोषितलाई) पुंजिपतिले (शोषकले) दिएको ज्याला र उत्पादित वस्तुको विनिमय मुल्यका विचमा अन्तर रहेको हुन्छ। यसलाई अतिरिक्त मुल्य भनिन्छ। यहि अतिरिक्त मुल्यका कारण शोषक र शोषित वर्गका विचमा सधै द्धन्दको स्थिति रहिरहेको हुन्छ (उहि)।

विश्व साम्यवादी आन्दोलनका प्रणेता महान दार्शनिक तथा समाजशास्त्रीय चिन्तक हुन् । उनले आर्थिक कारणले नै समाजमा विभेदिकरणलाई चरम सिमामा पुर्‍याएको छ । मार्क्सले समाजमा विद्यमान रहेका आधारमा समाजलाई दुई भागमा विभाजन गरेका छन् । वुर्जुवा (Bourgeosie) र सर्वहारा (Proletariat) । वुर्जुवा भनेको आधुनिक पुंजिपतिहरुको वर्ग हो । यो उत्पादनका साधनहरुको मालिक हुन्छ र यसले मजदुरहरुलाई आफ्नो सम्पत्तिमा कामदारका रुपमा नियुक्ति गर्दछ । यो शोषक वर्ग हो । सर्वहारा भनेको समाजको त्यो वर्ग हो जो आफ्नो जिविकोपार्जनका लागि आफ्नो शारीरिक श्रम वेच्न वाध्य हुन्छ । सर्वहारासंग उत्पादनका कुनै साधनहरु हुदैनन् । यो शोषित वर्ग हो । यी दुवै वर्गका विचमा कहिल्यै मेल हुदैन, सधै द्वन्द्व हुन्छ फलस्वरुप समाजमा सामाजिक असमानताले जरो गाड्दर्छ (शर्मा, २०६६) ।

वास्तवमा अझैपनि कम्लरी प्रथा नेपाली समाजमा व्याप्त छ । वालिकाले विधालय जाने अवसर पाएको छैन । विधालय उमेरको आदिवासी जनजातिहरुका वालवालिकाहरु अझैपनि विधालय जानवाट वन्चित छन् । अन्याय र असमानताले ग्रसित वालवालिकाहरुलाई सामाजिक न्याय र उपयुक्त शिक्षाको लागि द्वन्द्वात्मक स्थिति नआउन दिनको लागि यो सिद्धान्त विचारहरु सहयोगी हुनेछन् ।

म्याक्स वेवर (१९४५) को समाजिक विभेदीकरण्को सिद्धान्त अनुसार सामाजिक स्तरीकरणमा आर्थिक निर्णयवादलाई अस्वीकार गर्दै वर्ग विरोधलाई मान्यता दिइएको छ । सामाजिक स्तरीकरण असमान शक्तिको संगठित अभिव्यक्ति हो । स्तरीकरणमा शक्तिको महत्व बढी हुन्छ किनभने शक्तिले संख्यात्मक रुपमा स्तरीकरणको सम्बन्धलाई जोड्दछ । शक्तिलाई सामाजिक स्तरीकरणको सम्बन्धमा तीन क्षेत्रमा विभाजन गरिएको छ । ती हुन्:- आर्थिक, सामाजिक र राजनैतिक । आर्थिक क्षेत्रमा वर्ग अनुसार, सामाजिक क्षेत्रमा स्थिति अनुसार र राजनैतिक क्षेत्रमा पार्टी अनुसार शक्तिका विभिन्न नाम रहेका हुन्छन् । वर्गस्थिति र पार्टी परस्पर एक आपसमा सम्बन्धित तथ्य हुन् । अनुसार वर्गस्थिति, समूह पार्टी र कुनै समुदायमा शक्ति वितरणको घटना हो । त्यसलाई उनले समूहको वर्ग मान्नु पर्दछ । वर्ग शब्दले समान परिस्थितिमा रहने कुनै पनि समूहको संकेत गर्दछ । सामाजिक स्तरीकरण एक जटिल व्यवस्था हो । सामाजिक स्तरीकरणको आधार मान्न सकिदैन । आर्थिक पक्ष सामाजिक स्तरीकरणको एक भाग मात्र हो । सामाजिक व्यवस्था तीन प्रकारले हुन्छ:- आर्थिक पक्ष, सामाजिक पक्ष र

वैधानिक पक्ष । आर्थिक व्यवस्थामा वस्तु तथा सेवाको मात्राको आधारमा समाजका सदस्यहरुको स्तरीकरण हुन्छ । सामाजिक व्यवस्थामा प्रतिष्ठा वा सामाजिक सम्मानको आधारमा स्तरीकरण हुन्छ भने वैधानिक व्यवस्थामा सत्ताको आधारमा स्तरीकरण हुन्छ । सामाजिक जीवनमा यी तीनै पक्षले एक अर्कालाई प्रभावित गर्दछन् । स्तरीकरणको समस्यालाई विचार गर्दा यी तीनै व्यवस्थालाई ध्यानमा राख्न आवश्यक छ (शर्मा र शर्मा , २०६६ द्धरा उधृत) ।

स्तरीकरीरकणको आधार 'शक्ति' हो । शक्तिका आधारमा समाजका विभिन्न व्यक्ति आफ्नो लक्ष्य प्राप्तिमा आश्वस्त हुन्छन् । जुन व्यक्तिसँग शक्ति हुन्छ उनीहरु अन्य व्यक्तिहरुको तुलनामा आफ्ना उद्देश्यहरु सहज रुपमा प्राप्त गर्दछन् । शक्तिको तात्पर्य त्यो अवसर र सुविधासंग छ जसका आधारमा कोही व्यक्ति अर्को व्यक्तिको विरोधका बाबजुद कुनै सामुहिक कार्यमा आफ्नो इच्छा पूर्ति भएको अनुभव गर्न सक्दछ । अर्को शब्दमा अर्को व्यक्तिले विरोध गर्दा गर्दै पनि आफ्नो इच्छा अनुसार चल्न सक्ने व्यक्ति नै शक्तिशाली हो ।

सामाजिक स्तरीकरणको व्याख्यामा सामाजिक जीवनका तीन पक्षसँग सम्बन्धित तीन प्रकारका शक्तिहरु उल्लेख गरेका छन् । आर्थिक व्यवस्थामा आर्थिक शक्तिको, वैधानिक व्यवस्थामा वैधानिक शक्तिको तथा सामाजिक व्यवस्थामा सामाजिक शक्तिको असमान वितरण हुन्छ । आर्थिक शक्तिको अभिव्यक्ति सम्पत्ति, वस्तु र सेवाको माध्यमद्वारा हुन्छ । सामाजिक शक्ति सामाजिक प्रतिष्ठाद्वारा प्रकट हुन्छ र वैधानिक शक्तिको अभिव्यक्ति सत्तामा हुन्छ । सामाजिक जीवनमा यी तीनै प्रकारका शक्तिको असमान वितरणका कारण नै स्तरीकरण हुन्छ । आर्थिक क्षेत्रमा स्तरीकरणद्वारा ठूला साना वर्ग बन्दछन् । सामाजिक क्षेत्रमा विभिन्न स्थिति समूहको जन्म स्तरीकरणद्वारा हुन्छ भने वैधानिक क्षेत्रमा स्तरीकरणद्वारा राजनैतिक समूह तथा सत्ता समूहको जन्म हुन्छ । यस प्रकार सामाजिक व्यवस्था अन्तर्गत विभिन्न शक्तिको विभाजन नै सामाजिक स्तरीकरण हो (उहि)।

सामाजिक सम्मान शक्तिको प्रेरक तत्व हो । शक्तिको उद्देश्य नै सामाजिक प्रतिष्ठा प्राप्त गर्नु हो । धनी हुनका लागि मात्र व्यक्ति आर्थिक शक्तिको इच्छा गर्दैन बल्की सामाजिक सम्मान प्राप्त गर्न व्यक्ति धनको इच्छा गर्दछ । सामाजिक सम्मानको प्राप्तिले नै उसलाई आर्थिक वा राजनैतिक शक्ति प्राप्त गर्न प्रेरणा प्रदान गर्दछ ।

समाजका विभिन्न व्यक्तिको आफ्नो आफ्नो आर्थिक सामाजिक र राजनैतिक स्थितिको आधारमा व्यवहार, आदत, क्षमता आदि देखा पर्दछ । यसैलाई व्यक्ति वा समुहको प्रतिस्ठा भनिन्छ । यस्तो प्रतिस्ठा प्राप्त गरेको समुहलाई प्रतिस्ठा समुह भनिन्छ । समाजशास्त्री म्याक्स वेबर का अनुसार प्रतिष्ठा समुहमा पर्ने व्यक्तिहरुको स्वार्थ सबैको एकै किसिमको हुन्छ । व्यक्तिले यस प्रकार प्राप्त गरेको प्रतिष्ठालाई औकात पनि भनिन्छ व्यक्तिले एकपटक प्राप्त गरेको औकातलाई नगुमाउनका लागि व्यक्तिले विभिन्न राजनैतिक दल लगायतका शक्ति र आर्थिक प्राप्तिका नजिक समेत रहिरहने प्रयास गर्दछ । जसले गर्दा प्रतिष्ठा समुहले जहिले पनि तल्लो समुह माथि शोषण र दमन गर्दछ । जसले समाजमा असमानताको जरो गाड्दछ र पिछडिएका र सुविधाविहीन व्यक्तिहरु शिक्षा प्राप्त गर्ने आवसर बाट वन्चित हुनु पर्छ । औकात समुह सामान्य अर्थमा सम्पति, इज्जत, राजनिति शक्ति जस्ता समान स्वार्थमा आवद्ध हुन्छन् । आफ्नो साझा र समान स्वार्थ कायम राख्न औकात समुह क्रियाशिल हुन्छ । यस क्रियाशिलतामा सबै भन्दा महत्वपूर्ण भुमिका इज्जत र शक्तिको रहन्छ भनि म्याक्स वेबरले बताएका छन् (शर्मा,२०६६द्धरा उधृत) ।

वास्तवमा समाजमा सुविधाविहीन ,पिछडिएका र अशिक्षित जातिका व्याक्तिहरु हाल पनि शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर बाट बन्चित रहेका छन् । उरांव जस्तो पिछडिएको जातिका बालबालिकाहरु आज पनि शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर बाट वन्चित रहेको पाइन्छ । तसर्थ यस्ता जातिका बालबालिकाहरुलाई शिक्षाको अवसर प्रदान गरि द्वन्द्वत्मक स्थिति आउन नदिनका लागि यो सिद्धान्तका विचारहरु सहयोगी हुनेछन ।

२.३ शैक्षिक उपादेयता

यस अनुसन्धान प्रस्तावनको शीर्षक संग सम्बन्धित पूर्वसाहित्यको अध्ययन र शैद्धान्तिक खाकामा उल्लेख गरिएका सिद्धान्तबाट निम्न उपादेयता पाउन सकिने छ । मार्क्सको द्वन्द्ववादी सिद्धान्तमा शोषकवर्गले शोषित वर्गको श्रम शोषण गरी उनीहरुलाई जहिले पनि प्रत्येक अवसरबाट वन्चित गरिएको हुन्छ । उत्पादन र वितरणमा भएको असमानताले वर्गको जन्म गर्छ र वर्ग संर्घष हुन्छ । जब सम्म उत्पादन र वितरणका साधानमा सर्वहारा र पिछडिएका जातिको आधिपत्य हुँदैन तवसम्म संर्घष भइरहन्छ । तसर्थ उत्पादन र वितरणमा

समानताहुनका लागि यी साधन माथि पिछडिएका र उत्पिडीत जातिको पूर्ण आधिपत्यहुनु पर्छ भनि मार्क्सले भनेकाछन् । त्यस्तै म्याक्स वेबरले पनि समुदायमा भएका प्रतिष्ठित समुहका व्याक्तिहरु आफ्नो आधिपत्य कायम राख्न खोजी अन्य समुह माथि शोषण र दमन गर्छन भन्नु भएको छ । तर्सथ उरांव जाति एक पिछडिएको जाति हो । यो जाति माथि पनि सम्भ्रान्त जाति र प्रतिष्ठित समुहले आर्थिक र शैक्षिक शोषण गरेको हुनाले यो जाति शैक्षिक रुपले पछि परेको हुनाले पूर्व साहित्य र शैक्षिक खाकाको उपयोग गरी उरांव जातिका वालवालिकाको प्रा. वि. तहमा सहभागिता को तुलना गरी निष्कर्षमा पुग्नको लागि उपयोग गरिएको छ ।

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा

यो अध्ययन वर्णनात्मक र गुणात्मक पद्धतिमा आधारित हुनेछ । परिणात्मक भनेको अनुसन्धान विषय वस्तुका परिमाणलाई भौतिक रुपमा मापन गरी प्राप्त गरिने संख्यात्मक तथ्याङ्कलाई तथ्याङ्कशास्त्रीय विधिद्धारा निश्चित निष्कर्षमा पुगिने खोजकार्यलाई परिणात्मक अनुसन्धान भनिन्छ। गुणात्मक भनेको अनुसन्धान विषयवस्तुका चरहरुलाई व्याख्या र विष्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्ने विधिलाई गुणात्मक अनुसन्धान भनिन्नछ । यी दुवै अनुसन्धान विधि मिसिएको अनुसन्धान पद्धतिलाइ मिश्रीत अनुसन्धान विधि भनिनेछ । जसमा निम्न अध्ययन प्रकियाहरु अपनाईनेछ । यो अनुसन्धान सार्वजनिक प्राथमिक विद्यालयमा उरांव तथा गैर उरांव विद्यार्थीहरुको सहभागिता र शैक्षिक उपलब्धिवारे गरिने एउटा तुलनात्मक अध्ययन हो । यसमा सार्वजनिक विद्यालयमा उरांव तथा गैर उरांव विद्यार्थीहरुको भर्ना संख्या, विद्यालय उपस्थिति अवस्था, विद्यालय छोड्ने अनुपात तथा शैक्षिक उपलब्धि अवस्थाको तुलना गरिएको छ ।

३.२ अध्ययनको जनसंख्या र नमुना छनौट

झापा जिल्लाका टागनडुवबा , तोपगाछी, कुमरखोत ,शरणमति , चकचकी शिवगञ्च , गौरिगञ्ज गा.वि.स र भद्रपुर, मेची नगर पालिकामा छ्यास्मिस रुपमा उरांवं जातिको बसोबार गरेको पाइन्छ । झापा जिल्लामा २००० जना उरांव जातिको जनसंख्या रहेको छ (जि.वि.स झापा) । यी गा.वि.स मध्ये टागनडुबा गा.वि.स र तोपगाछी गा. वि.स लाई नमुनाको रुपमा छनौट गरिएको छ । कुनैपनि विषयको एउटा निश्चित समस्यामा अध्ययन अनुसन्धान गर्दा समस्याको पुरै भागको अध्ययन प्रयोगात्मक रुपले कठिन हुन्छ र अध्ययनमा नियन्त्रण कायम गर्न सकिंदैन । साथै समय , खर्च र कार्यको हिसावले बढि जटिल र महङ्गो हुन्छ । यस्तो अवस्थामा प्रस्तावित अध्ययन क्षेत्रवाट प्रतिनिधित्व हुनेगरि नमुना छनौंट गरी अनुसन्धान गर्ने कार्यले समय, खर्च र जनशक्तिको पनि वचत गर्न सकिन्छ ।

यस अध्ययनको लागि नमुनाको छनौट विधि साधारण सम्भाव्य विधि हुनेछ ।

३.२.१ विद्यालयको छनौट

झापा जिल्लाका डाँगनडुवा र तोपगाछी गा.वि.स. अर्न्तगतका सार्वजनिक विद्यालयहरुमध्ये प्रत्येक गा.वि.स. वाट २/२ वटा प्राथमिक विद्यालयहरु उद्देश्यात्मक नमुना छनौट विधि अनुसार लिईएकोछ ।

३.२.२ विद्यार्थीको छनौंट

प्रत्येक विद्यालयवाट १० जना उरांव र १० जना गैर उरांव गरि जम्मा ४० जनाका दरले ४ वटा विद्यालयवाट ८० जना कक्षा १-५ सम्म प्रत्येक कक्षाबाट २ जनाका दरले उर्तिण गरेका विद्यार्थीहरु सम्भावनायुक्त नमुना छनौट विधि अनुसार गरिएकोछ ।

३.२.३ अभिभावकको छनौट

छनौटमा परेका विद्यार्थीहरुका ५/५ जना (प्रत्येक विद्यालयवाट) अभिभावकलाई नमुना अभिभावकको रुपमा लिईनेछ । अभिभावकको छनौट सम्वन्धित विद्यालयका प्र.अ.को सिफारिशमा सम्भावनायुक्त नमुना छनौट विधि अनुसार गोलाप्रथा बाट गरिएकोछ ।

३.२.४ प्रधानाध्यापक / शिक्षकको छनौट

अध्ययनकर्ताले छनौट गरेको प्राथमिक विद्यालयका प्र.अ. र उरांव जातिका शिक्षकहरु नमुना प्रधानाध्यापक शिक्षकको रुपमा लिईएकोछ ।

गुणात्मक तथ्यांड्कको लागि लक्षित समूह छलफल विधि अनुसार अभिभावक, प्र.अ. र उरांव जातिका शिक्षकहरु छनौट उद्देश्वयात्मक विधि अनुसार गरिएकोछ ।

३.३ तथ्याङ्कका स्रोतहरु

३.३.१ प्राथमिक स्रोत

अनुसन्धान कर्ताले प्रश्नावली, सर्वे र अन्तरवार्ताको माध्यमले अध्ययन क्षेत्रमा गइ विद्यार्थी, शिक्षक, प्र.अ., अभिभावकहरुबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई प्राथामिक तथ्याङ्क भनिन्छ । यस अध्ययनमा अन्तरवार्ता प्रश्नावलिवाट संकलन गरिएका तथ्यांकहरुलाई साथै कक्षा अवलोकन र छलफल बाट लिएका तथ्यांकहरुलाई प्राथमिक स्रोत भनिन्छ ।

३.३.२ द्धितीय स्रोत

अनुसन्धानकर्ताले अरुले संकलन गरेको तथ्यांक बाट लिएको तथ्यांकलाई द्वितिय तथ्यांक भनिन्छ । विद्यार्थीको विद्यालयमा भएको वार्षिक परिक्षाफल र विद्यार्थीसंग सम्बन्धित विभिन्न रेकर्डहरु द्वितिय तथ्याङ्क हुनेछन् ।

३.४अध्ययनका साधनहरु

यस अध्ययनको लागि निम्न साधनहरुको निर्माण तथा ती साधनहरुको प्रयोग गरी तथ्यांक संकलन गरिएको छ ।

३.४.१ विद्यार्थी भर्ना फाराम

प्रत्येक नमुना प्राथमिक विद्यालयवाट वि.स.२०६६वैशाख १ गते देखि २०६७ चैत्र मसान्त सम्मको कुल भर्ना, तिनीहरुको विद्यालय उपस्थितिको अवस्था तथा कक्षा छाड्नेको अनुपात पत्ता लगाउनको लागि विद्यार्थी भर्ना फारम तयार पारिनेछ । यो फारम सम्वन्धित विद्यालयमा गएर प्र.अ. को सहयोगमा आवश्यक तथ्यांक संकलन गरिनेछ । यसवाट प्राप्त तथ्याकका आधारमा प्राथमिक तहमा उरांव तथा गैर उरांव समुदायको विद्यार्थीहरुको सहभागिताको तुलना गरिएको छ । जुन अनुसूची ८ मा राखिएको छ ।

३.४.२ शैक्षिक उपलब्धि फाराम

विद्यार्थीहरु (उरांव तथा गैर उरांव) को नेपाली, अंग्रेजी, गणित तथा विज्ञान विषयको उपलब्धि अंक संकलन गर्नको लागि शैक्षिक उपलब्धि फारम तयार गरिनेछ । यसवाट प्राप्त तथ्यांकको आधारमा उरांव तथा गैर उरांव विद्यार्थीको शैक्षिंक उपलब्धिको तुलना गरिएको छ । जुन अनुसूची १० र ११ मा राखिएको छ ।

३.४.३ अन्तरवार्ता सूची

नमुनाको रुपमा छनौटमा परेका अभिभावकहरुको पेशा, शैक्षिक अवस्था, आर्थिक अवस्था, शिक्षा प्रतिको दृष्टिकोण, छोराछोरी प्रतिको धारणा , छोराछोरीको आवश्यक्ता पुरा गर्ने गरेको वा नगरेको, विद्यालयमा वालवालिका पठाउन नसकेको भए के कारणले पठाउन नसकेको ? कारण वुझ्नको लागि खुल्ला प्रश्नावली तयार गरिएको छ । शिक्षकको धारणा बुझ्न साथै प्र.अ.हरुवाट तथ्यांक संकलन गर्न पनि खुल्ला प्रश्नावली तयार गरिएको छ । विद्यार्थीहरुवाट तथ्यांक संकलन गर्न पनि खुल्ला प्रश्नावली तयार गरिएको छ । वि.व्य.स. अध्यक्षहरुको धारणा

लिन पनि खुल्ला प्रश्नावलिको प्रयोग गरिएको छ । जुन अनुसूची १,२,३,४र५ मा राखिएको छ ।

३.४.४ कक्षा अवलोकन फाराम

कक्षाको शुरुवातमा उरांव तथा गैर उरांव विद्यार्थीहरुको कियाकलाप, कक्षा शिक्षणमा तिनीहरुको सहभागिता, शिक्षकसंगको अर्न्तकिया तथा गृहकार्य सम्वन्धि सुचना संकलन गर्नको लागि कक्षा अवलोकन सुची तयार गरिएको छ । जुन अनुसूची ९ मा राखिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रकिया

उरांव र गैर उरांव जातिका बालबालिकाको शैक्षिक स्तर पत्ता लगाउन नमुन छनौटमा परेको विद्यालयको २०६६ र २०६७ को वार्षिक परीक्षाफलबाट लिइ तालिकीकरण गरि औषत शैक्षिक स्तर निकालि तथ्याङ्क विश्वासनीय र बैध बनाइएको थियो । विद्यार्थी संग प्र.अ. बाट अनुमती लिएर खुल्ला र वन्द प्रश्नवालीको साहायताले पहिला कक्षागत रुपमा र त्यस पछि सामुहिकरुपमा अर्न्तवार्ता लिई तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । त्यस्तै उरांव र गैर उरांव अभिभावकहरुमा प्रश्नवालीको साहयताले व्यक्तिगतरुपमा अर्न्तवर्ता लिई तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । शिक्षक, प्र. अ. र उरांव जातिका शिक्षक संग खुल्ला प्रश्नवाली दिई तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

३.६ तथ्यांक विश्लेषण तथा व्याख्या

संकलित तथ्यांकहरुलाई तिनीहरुको प्रकृतिको आधारमा परिमाणत्मक तथा गुणात्मक विधि प्रयोग गरि विश्लेशण तथा व्याख्या गरिएको छ ।

त्यस्तै, उरांव तथा गैर उरांव विद्यार्थीहरुको सहभागिता तथा शैक्षिक उपलब्धिको तुलनात्मक परिक्षण गर्नको लागि बहुगुणी स्थम्ब चित्र र सहसम्बन्धो गुणाङ्कको गणना प्रयोग गरिएको छ ।

परिच्छेद चार : तथ्यांक विश्लेषण तथा व्याख्या

अध्ययनका क्रममा छानिएका ४ विद्यालयबाट २०६६ र २०६७ सालमा विद्यार्थीहरुको कुल भर्ना, विद्यालय उपस्थिति तथा विद्यालय छाड्ने विद्यार्थीको संख्यात्मक स्थितिलाई तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या एवं विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैगरि प्राथमिक तहमा उरांव तथा गैर उरांव विद्यार्थीहरुको शैक्षिक उपलब्धि, कक्षा क्रियाकलाप तथा तिनीहरुको शिक्षाप्रतिको अभिभावकको धारणा र विचारलाई विश्लेषण र व्याख्या गर्ने प्रयास गरिएको छ । अध्ययन क्षेत्र भित्रको जनसंख्या अनुसूची १३ मा राखिएको छ ।

४.१ उरांव समुदाय र गैरउरांव समुदायका बालबालिकाहरुको प्राथमिक तहमा भर्ना स्थिति

अध्यन क्षेत्रमा परेका विद्यालयका उरांव र गैरउरांव समुदायका बालबालिकाको प्रा.वि. तहमा भर्ना सहभागिताको अवस्था के कस्तो छ भनी निम्ननुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.१.१ टागनडुब्बा र तोपगाछी गा.वि.स.को ५-९ (वर्ष प्राथमिक उमेर समुह) उमेर समुहका उरांव तथा गैर उरांव वाल वालिकाको विवरण

सामान्यतया ५ वर्ष देखि ९ वर्षका उमेरलाई प्राथमिक विद्यालय उमेर भनिन्छ र पनि विभिन्न कारणहरुले गर्दा ९ वर्ष भन्दा माथिका वालवालिकाहरु पनि प्राथमिक विद्यालयमा भर्ना भएका पाईन्छ ।

त्यसैगरि प्राथमिक विद्यालय उमेर नपुगेका र उमेर वढि भएका विद्यार्थी पनि प्राथमिक तहमा भर्ना हुने गर्दछन् । तर यहां प्राथमिक उमेर समुहका (५-९वर्ष) विद्यार्थीहरु नै वढि मात्रामा प्राथमिक तहमा भर्ना भएको पाईयो । यो तथ्यांक संकलन गर्ने फाराम अनुसूची ६ मा राखिएको छ ।

तालिका-१

टागनडुब्बा र तोपगाछी गा.वि.स.को अध्ययन क्षेत्र भित्रका ५-९ (वर्ष प्राथमिक उमेर समुह) उमेर समुहका उरांव तथा गैर उरांव वाल वालिकाको विवरण

गा.वि.स.	जाति	केटा	केटी	जम्मा
टागनडुब्बा	उरांव	४६	४२	८८ (३.५९%)
	गैर उरांव	११९३	११७५	२३६८ (९६.४१%)
तोपगाछी	उरांव	४३	३९	८२ (१.१६%)
	गैर उरांव			२५१२ (९६.८३%)

श्रोत- विद्यालय सुधार योजना ,२०६६

माथिको तालिका २ अनुसार टागनडुब्बा र तोपगाछी गा.वि.स.मा प्राथमिक विद्यालय उमेरका वालवालिकाहरुमा गैर उरांव वालवालिकाहरुको संख्या उरांव वालवालिकाहरु भन्दा वढि देखिन्छ । त्यस्तै टागनडुब्बा र तोपगाछी गा.वि.स.मा केटीको संख्या केटाको भन्दा कम देखिन्छ । यसको अर्थ विद्यालय उमेरका वालवालिकाहरुमा केटाहरुको संख्या वढि छ । यद्यपि तिनीहरुमा त्यति फरक भने देखिएको छैन ।

टागनडुब्बा गा.वि.स.मा कुल प्राथमिक विद्यालय उमेर समुहका वालवालिकामध्ये १३.५८ प्रतिशत वालवालिका उरांव समुदायका वालवालिका छन् । त्यस्तै गरि तोपगाछी गा.वि.स.मा ३.१६ प्रतिशत प्राथमिक उमेर समुहका वालवालिका उरांव समुदायका वालवालिका छन् ।

यसरी तालिका १ र २ बाट झापा जिल्ला तथा टागनडुब्बा र तोपगाछी गा.वि.स.मा जातिको आधारमा जनसंख्या एवं प्राथमिक विद्यालय उमेर समुहका वालवालिकाहरुको विश्लेषण गर्दा उरांव जातिहरु झापा, टागनडुब्बा र तोपगाछी मा क्रमश ३.५८ प्रतिशत,

३.१६ प्रतिशत पाईयो । तर प्राथमिक विद्यालय उमेर समुहका उरांव वालवालिकाहरु टागनडुब्बा र तोपगाछी गा.वि.स.मा क्रमशः ३.५८ प्रतिशत र ३.१६ प्रतिशत पाईयो ।

यसबाट यो निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ कि उरांव जातिको उपस्थिति गा.वि.स.तहमा न्यून छ । त्यसैगरि प्राथमिक विद्यालय उमेर समुहका उरांव वालवालिकाहरु पनि न्यून रहेको छ। जसको पुष्टि टागनडुब्बा र तोपगाछी गा.वि.स. मा उनीहरुको जनसंख्याले गर्दछ।

४.१.२ टागनडुब्बा र तोपगाछी गा.वि.स. अध्ययनक्षेत्र भित्रका प्राथमिक तहमा उरांव तथा गैर उरांव विद्यार्थी भर्नाको स्थिति

सरकारले प्राथमिक तहमा विद्यार्थीको भर्ना बृद्धि गर्नकालागि दलित, पिछडिएका, जनजाती र छात्राहरुको लागि विभिन्न प्रकारका छात्रावृत्तिको व्यवस्था सरकाले गरेतापनि प्राथमिक तह उमेर समुहका धेरै बालबालिकाहरु अहिले पनि विद्यालय बाहिर रहेका छन् । झाप जिल्लामा पनि उरांव समुदायका बालबालिका र गैर उरांव समुदायका बालबालिकाहरुको विद्यालय भर्ना सहभागीता कस्तो छ भनि तुलना गर्नको लागि टाग्नडुब्बा र तोपगाँछी क्षेत्र भित्र रहेका विद्यालयहरुको वि.सं. २०६६ र २०६७ सालको प्राथमिकतहको जम्मा भर्ना निम्न अनुसार छ।

प्राथमिक तहमा उरांव तथा गैर उरांव विद्यार्थीहरुको सहभागिता, भर्नाको अवस्थाको विश्लेषण गर्न स्थलगत रुपमा नमुना छनौटमा परेको विद्यालयहरुलाई २०६६ र २०६७ सालको विद्यालयहरुको फलास – I तथ्यांक लिईएको छ। जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका-२

टागनडुब्बा र तोपगाछी गा.वि.स. अध्ययनक्षेत्र भित्रका प्राथमिक तहमा उरांव तथा गैर उरांव विद्यार्थी भर्नाको सहभागीता

विद्यालयको नाम	उरांव		गैर उरांव		जम्मा	
	२०६६	२०६७	२०६६	२०६७	२०६६	२०६७
डिल्लीराज मा.वि.	२०	२२	३१५	३२१	३३५	३४३
सिमलवाडी नि.मा.वि.	१५	१६	२९३	२९७	३०८	३१३
सरङ्गपाडा मा.वि.	१८	१८	३३९	३३६	३५७	३५४
कालीका प्रा.वि.	१७	१९	२६७	२७३	२८४	२९२
जम्मा	७०	७५	१२१४	१२२७	१२८४	१३०२
प्रतिशत	५.४५	५.७६	९४.५५	९४.२८	१००	१००

स्रोतः फलास - I, रिपोर्ट २०६६ र २०६७

माथिको तथ्याङ्कलाई मल्टीपल बार डायग्रममा प्रस्तुत गर्दाः

स्तम्भ चित्र नं. १

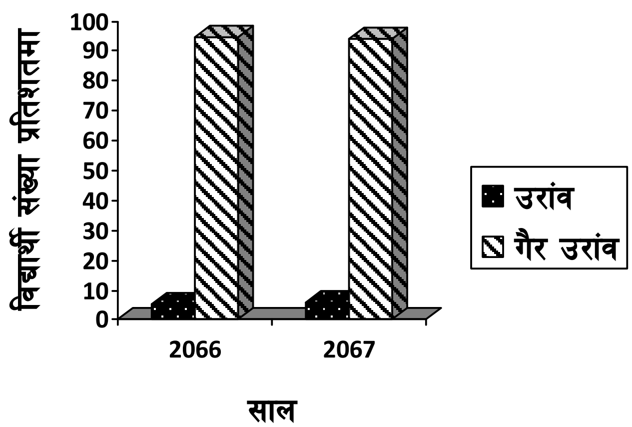

माथिको स्तम्भ चित्र नं. १ र तालिकाबाट के देखिन्छ भने अध्ययन क्षेत्रभित्रका नमुना विद्यालयहरुको उरांव र गैर उरांव विद्यार्थीहरुको प्राथमिक तहमा भर्ना सहभागीता केलाउँदा के भेटीयो भने २०६६ सालमा उरांव बालबालिकाहरुको भर्ना ५.४५ प्रतिशत र गैर उरांव जातीको भर्ना ९४.५५ प्रतिशत पाइएको थियो । त्यस्तै २०६७ सालमा उरांवजातीका

बालबालिकाहरुको भर्ना ५.७६ प्रतिशत र गैर उरांवजातीको बालबालिकाको भर्ना ९४.२४ प्रतिशत पाइएको थियो । यसरी उरांव जातीका बालबालिकाहरुको भर्ना सहभागीता २०६६ सालमा भन्दा २०६७ सालमा ०.३१ प्रतिशतले बृद्धि भएको पाइयो । यसबाट के प्रस्ट देखिन्छ भने उरांव जातीका अभिभावकमा केही न केही शैक्षिक चेतनाको विकास भएको देखिन्छ । गैर उरांव समुदायका अभिभावकमा शैक्षिक चेतनाको विकास बढी भएकै कारण र उनीहरुको जनसंख्या पनि धेरै भएकोले भर्ना सहभागीता बढी छ । बहुगुणी स्तम्भ चित्रले यसलई अझ स्पष्ट पारेको देखिन्छ । यसबाट के देखिन्छ भने प्राथमिक तहमा उरांव समुदायका बालबालिका भन्दा गैर उरांव समुदायका बालबालिकाहरुको भर्ना सहभागिता बढी भएको पाइयो । जनसंख्याको हिसाबमा हेर्दा पनि प्राथमिक उमेर समूहका उरांव बालबालिकाहरु विद्यालयको पहुँचभन्दा बाहिर रहेको देखिन्छ । गैर उरांव समुदायका बालबालिका मध्ये पनि दलित, पिछडिएका र जानजाति बालबालिकाहरु नै बढी भन्दा बढी विद्यालयको पहुँच बाहिर रहेको पाइयो । तसर्थ उरांव र गैर उरांव दुवै समुदायका प्राथमिक उमेर समूहका बालबालिका मध्ये सतप्रतिशत विद्यालयमा भर्ना नभएको अवस्था देखिन्छ । यसमा पनि प्रितिशतगत ढंगबाटे हेर्दा उरांव बालबालिकानै बढी मात्रामा विद्यालय भर्ना नभएको देखियो । प्रा.वि.तह उमेर समूहका बालबालिकाहरु विद्यालय आउनुको सट्टा घरमा नै काम गर्ने र घरमा नै बसेको पाइयो । तसर्थ प्राथमिक तहमा उरांव बालबालिकाको भर्ना प्रतिशत न्यून भएको पाइयो तर तुलनात्मक रुपमा गैर उरांव समूहका बालबालिकाको प्रा.वि. तहमा भर्ना उरांव समुदायको भन्दा बढी पाइयो ।

अध्ययनमा के देखियो भने गैर उरांवको भन्दा उरांवको प्राथमिक तहमा भर्ना कम पाइयो किन भने उरांव आर्थिक प्राथमिक तहमा भर्ना कम पाइयो किन भने उरांव आर्थिक हिसाबले गैर उरांवको भन्दा कम भएकाले साथै खेती पाती लगायतका अन्य उत्पादनका साधनमा गैर उरांवहरुको नियन्त्रण भएका कारणले गर्दा उरांव समुदायका मानिसकहरुको श्रम शोषण गरेका छन् । यसरी उरांव समुदायका बालबालिका र अभिभावकहरुको गैर उरांव समुदायका धनी र पूँजीपति वर्गका मानिसको विभिन्न कामहरुमा खटीनु पर्ने भएको कारणले गर्दा उनीहरुको विद्यालयमा उपस्थिति न्यून रहन गएको हो । तसर्थ मार्क्सको विचार यस अध्ययनमा लागु भएको छ । मार्क्स भनेका छन् सर्वहारा वर्गको उत्पादन र वितरणका साधनमा अधिनायकता भएपछि मात्र वर्गीय भिन्नता हट्छ । उरांव समुदाय र गैर उरांव

समूदाय दुई वर्ग बीचमा शैक्षिक समानता ल्याउनका लागि उरांव बालबालिकालाई बढी भन्दा बढी शैक्षिक सुविधा दिनु पर्छ । मार्क्सका विचारमा आर्थिक तत्वले वर्गको जन्म लिन्छ । तसर्थ उरांव समुदायका मानिसहरुको खेतीपाती र अन्य उत्पादनका साधन कम भएका कारणले आर्थिक अभाव हुन गई विद्यालयमा बालबालिकाहरु कम मात्र भर्ना भएको देखिन्छ । तर गैर उरांवहरुको आर्थिक अवस्था राम्रो भएका कारणले प्रा.वि. तहमा भर्ना प्रतिशत बढी भएको पाइयो । तसर्थ अध्ययनमा मार्क्सको विचार उपयोगी भएको छ ।

म्याक्स वेबरका विचारमा सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक र राजनैतिक आधारले समाजमा औकात समुहको निर्माण गर्छ । औकात समुह आफ्नो प्रतिष्ठा कायम राख्न हरेक तवरबाट तत्पर हुन्छ । उरांव समुदायका मानिसहरु समाजमा हरेक पक्षबाट पिछडिएको समुदाय भएकोले उनीहरु सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक र राजनैतिक रुपले पिछडिएका छन् तर गैर उरांवहरु यी माथिका सबै पक्षमा अगाडी भएका कारणले गर्दा उनीहरु आफ्नो प्रतिष्ठा कायम राख्नका लागि बालबालिकाहरुलाई प्राथमिक तहको शिक्षामा अनिवार्य भर्ना गराउँने भएका कारणले गैर उरांव बालबालिकाको भर्ना बढी भएको हुन सक्छ । केही गैर उरांव समुदायका दलित र जानजाति जस्ता पिछडिएका समुदायका मानिसहरु सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक र शैक्षिक रुपले पिछडिएका कारणले उनीहरुको भर्ना सहभागीता कम भएको पाइयो । तसर्थ आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक र शैक्षिक स्तर उरांव समुदायका मानिसको तल रहेका कारणले गर्दा उनीहरुको प्रा.वि. तहमा भर्ना सहभागिता न्यून रहेको पाइयो तर गैर उरांव समुदायका मानिसको आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक र शैक्षिक स्तर माथि भएका कारणले गर्दा उनीहरुका बालबालिकाहरुको प्रा.वि. तहमा भर्ना सहभागीता बढी भएको देखिन्छ । तसर्थ यस अध्ययनमा म्यक्स वेबरको विचार उपयोगी भएको छ ।

४. २ टागनडुब्बा र तोपगाछी गा.वि.स. को अध्ययन क्षेत्रभित्रका उरांव र गैर उरांव समुदायका बालबालिकाहरुको विद्यालय छाड्ने अवस्था

विद्यालय शैक्षिक सत्र सुरु भएपछि भर्ना भएका सम्पूर्ण बालबालिका वार्षिक परीक्षामा सामेल हुन्छन् भन्न सकिन्दैन । त्यसैले विद्यालयमा भर्ना भएर पुरै एक शैक्षिक वर्ष नविताउने विद्यार्थीलाई विद्यालय छाड्ने विद्यार्थी भनिन्छ । नेपालको सम्पूर्ण विद्यालयमा बालबालिकाले विद्यालय बिचैमा छाड्ने गरेको अवस्था विकराल रुपमा छ । झापा जिल्ला शैक्षिक दृष्टिकोणले धेरै अगाडी भएतापनि यो समस्या भने विद्यालयमा यथावत नै छ । झापा

जिल्लाका दुर्गम गाउँमा यो समस्या अझ विकराल रुपमा रहेको छ र भर्ना भएका सम्पूर्ण बालबालिका वार्षिक परीक्षामा सामेल हुन्छन् भन्न सकिन्दैन । त्यसैले विद्यालयमा भर्ना भएर पुरै एक शैक्षिक वर्ष नविताउने विद्यार्थीलाई विद्यालय छाड्ने विद्यार्थी भनिन्छ । नेपालको सम्पूर्ण विद्यालयमा बालबालिकाले विद्यालय बिचैमा छाड्ने गरेको अवस्था विकराल रुपमा छ । झापा जिल्ला शैक्षिक दृष्टिकोणले धेरै अगाडी भएतापनि यो समस्या भने विद्यालयमा यथावत नै छ । झापा जिल्लाका दुर्गम गाउँमा यो समस्या अझ विकराल रुपमा छ । टागनडुब्बा र तोपगाछी गा.वि.स. पनि झापा जिल्लाको सदरमुकामबाट पश्चिम दक्षिणमा पर्ने दुई दुर्गम गा.वि.स. हुन् तसर्थ यी दुई गा.वि.स.का अध्ययन क्षेत्रभित्र पर्ने विद्यालयमा बालबालिकाले विद्यालयल छाड्ने अवस्था निम्न तालिकामा देखाइएको छ ।

उरांव र गैर उरांव समुदायका बालबालिकाको विद्यालयल छाड्ने अवस्था शैक्षिक सत्र २०६६ र २०६७

तालिका -३

टागनडुब्बा र तोपगाछी गा.वि.स. को अध्ययन क्षेत्रभित्रका उरांव र गैर **उरांव समुदायका** बालबालिकाहरुको विद्यालय छाड्ने अवस्था

विद्यालयको नाम	उरांव		गैर उरांव	
	२०६६	२०६७	२०६६	२०६७
डिल्लीराज मा.वि.	४	३	२४	२२
सिमलवाडी नि.मा.वि.	३	३	२२	२१
सरङ्गपाडा मा.वि.	६	४	१६	१८
कालीका प्रा.वि.	४	५	१३	२२
जम्मा	१७	१५	७५	७३
प्रतिशत	२४.२९	२०	६.११	५.६९

स्रोतः फलास - II, रिपोर्ट २०६६ र २०६७

माथिको तथ्याङ्कलाई मल्टीपल बार डायग्रममा प्रस्तुत गर्दाः

स्तम्भ चित्र नं. २

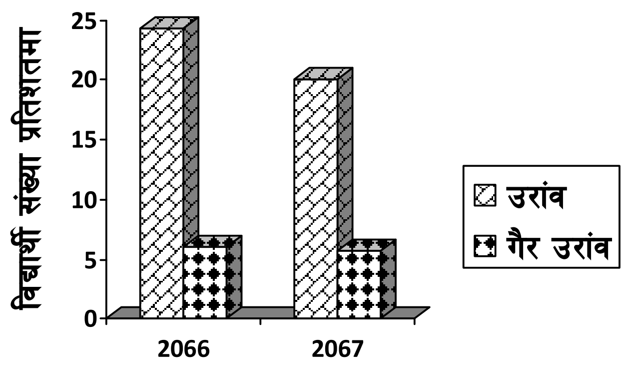

माथिको बहुगुणी स्तम्भ चित्रबाट के देखिन्छ भने २०६६ सालमा कुल उरांव जातिका विद्यालयमा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये २४.२९ प्रतिशत र गैर उरांव जातिका विद्यालयमा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये ६.११ प्रतिशतले विद्यालय छाड्ने गरेको पाइयो । त्यस्तै २०६७ सालमा कुल विद्यालयमा भर्ना भएका उरांव बालबालिका मध्ये २० प्रतिशत र गैर उरांव बालबालिका मध्ये ५.६९ प्रतिशत विद्यालय छाड्ने गरेको पाइयो । माथिको चित्र हेर्दा २०६६ सालमा कुल भर्ना भएका उरांव बालबालिका मध्ये २४.२९ र २०६७ सालमा २० प्रतिशत

बालबालिकाले विद्यालय छाड्ने गरेको पाइयो । यसबाट के देखिन्छ भने २०६६ सालमा भन्दा २०६७ सालमा उरांव बालबालिकाहरुको विद्यालय छाड्ने दर ४.२९ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने उरांव जातीमा हालका दिनमा गएर शिक्षाप्रतिको चेतना बढ्न गएको देखिन्छ । त्यस्तै गैर उरांब जातीका बालबालिका मध्ये कुल भर्नाको २०६६ सालमा ६.११ र २०६७ सालमा ५.६९ प्रतिशतले विद्यालय छोडेको अध्ययनमा देखिएको छ । यसबाट के देखिन्छ भने २०६६ सालमा कुल भर्ना भएका उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको कक्षा छाड्ने दर क्रमशः २४.२९ र ६.११ प्रतिशत भएकाले उरांव बालबालिकाहरुको कक्षा छाड्ने दर गैर उरांव बालबालिकाको भन्दा १८.१८ प्रतिशतले बढी छ । त्यस्तै २०६७ सालमा कुल भर्ना भएका उरांव र गैर उरांव मध्ये कक्षा छाड्ने दर क्रमशः २०% र ५. ६९ प्रतिशत भएकोले उरांव बालबालिकाहरुको कक्षा छाड्ने दर गैर उरांव बालबालिकाको भन्दा १४.३१ प्रतिशतले बढी छ । तसर्थ दुवै सालमा उरांव बालबालिकाको कक्षा छाड्ने दर गैर उरांवको भन्दा निकै बढी भएको पाइयो ।

अध्ययन क्षेत्रमा परेका नमुना विद्यालयहरुको प्रा.वि. तहमा गैर उरांवको भन्दा उरांव बालबालिकाको विद्यालय छाड्ने दर बढी पाइयो । उरांव समुदायको मानिसहरुको आर्थिक अवस्था कम्जोर भएका कारणले गर्दा बाबु आमाहरु धनी वर्गका मानिसहरुको काम गर्न जाने र बालबालिकाहरुलाई घरमा घरायसी काम गर्न लगाउने गरेका कारणले विद्यालयमा भर्ना भएपछि बिचैमा विद्यालय छाड्ने गरेको पाइयो । तर गैर उरांव समुदायका दलित र पिछडिएका जातका बाहेक अन्य जातका मानिसहरुको आर्थिक अवस्था मजबुद भएका कारणले उनीहरु विद्यालयमा नियमित उपस्थित हुने गरेको कारणले गर्दा विद्यालय छाड्ने प्रतिशत कम छ । तसर्थ माक्सको विचारमा आर्थिक कारणले वर्गको जन्म गर्छ र जहिले पनि पुँजीपति वर्गले सर्वहारा वर्गको श्रम शोषण गर्छ भन्नु भएको छ । तसर्थ अध्ययनमा पनि उरांव जातिका मानिसहरुले आर्थिक रुपले कमजोर भएका कारणले गर्दा आर्थिक रुपले बलिया गैर उरांव समुदायका मानिसले श्रम शोषण गरेकै कारणले गर्दा उरांव समुदायको बालबालिकाहरुको प्राथमिक तहमा विद्यालय छोड्ने प्रतिशत गैर उरांव समुदायको बालबालिकाको भन्दा बढी भएको अध्ययनले देखाएको छ । तसर्थ यस अध्ययनमा मार्क्सको विचार उपयोगी भएको छ ।

म्याक्स वेबरको विचारमा समाजमा आर्थिक, राजनैतिक, सामाजिक र शैक्षिक तत्वहरुले समाजमा प्रतिष्ठा समूहको जन्म गर्छ र त्यो समूह आफ्नो प्रतिष्ठा बचाउन हर तवरले तत्पर रहन्छ । उरांव समुदायको मानिसहरुको शैक्षिक, आर्थिक, सामाजिक र राजनैतिक हैसियत ज्यादै कम्जोर भएका कारणले गर्दा विद्यालयको शिक्षाको महत्व बुझ्न नसकी बालबालिकाहरु विद्यालय बिचैमा छोडी घरमा बस्ने, अरुकोमा काम गर्न जाने गरेको पाइयो । जसले गर्दा गैर उरांवको भन्दा उरांव समुदायको बालबालिकाको प्राथमिक तहमा विद्यालय छाड्ने प्रतिशत बढी पाइयो । तर गैर उरांव समुदायका मानिसहरुको शैक्षिक, आर्थिक, राजनैतिक र सामाजिक हैसियत बढी भएका कारणले गर्दा उनीहरु बालबालिका पढाइमा बढी चासो गर्ने गरेकै कारणले उनीहरुका बालबालिकाहरुको प्रा.वि. तहमा विद्यालय छाड्ने दर कम भएको पाइयो । तसर्थ उरांव समुदायको भन्दा गैर उरांव समुदायको प्रतिष्ठा बढी भएकै कारणले उरांव समुदायका बालबालिकाको विद्यालय छाड्ने दर गैर उरांवको भन्दा बढी भएको अध्ययनमा देखिएको कारणले म्याकस वेबरको विचार उपयोगी भएको छ ।

४.३ उरांव र गैर समुदायका बालबालिकाको प्राथमिक तहमा शैक्षिक स्तर

बालबालिकाले एक शैक्षिक सत्र भित्रमा कुनै पनि विषयमा अध्ययन गरेपछि उनीहरुले प्राप्त गरेको औषत अंकलाई शैक्षिक भनिन्छ । प्राथमिक तहमा अध्ययन गर्ने बालबालिकाहरुको वार्षिक परीक्षाफलबाट शैक्षिक पत्ता लगाइन्छ । बालबालिकाहरुको विषयनैपिछेको शैक्षिक फरक हुन्छ । यस अध्ययनमा प्राथमिक तहमा अध्ययन गर्ने उरांव र गैर उरांव बालबालिकाहरुले २०६६ र २०६७ सालको वार्षिक परीक्षाफलबाट लिएको छ । टागनडुब्बा र तोपगाछी गाविसका अध्ययन क्षेत्रभित्र पर्ने विद्यालयको वार्षिक परीक्षाफलको आधारमा मुख्य चार विषयहरु नेपाली, अंग्रेजी, गणित र विज्ञान विषयको शैक्षिक उपलब्धि निम्न तालिकामा राखिएको छ ।

४.३.१ उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको २०६६ सालको प्राथमिक तहको शैक्षिक उपलब्धि

तालिका -४

उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको २०६६ सालको प्राथमिक तहको शैक्षिक

विद्यालय	नेपाली		अंग्रेजी		गणित		विज्ञान	
	उरांव	गैर उरांव	उरांव	गैर उरांव	उरांव	गैर उरांव	उरांव	गैर उरांव
डिल्लीराज मा.वि.	३३	४०	२७	३२	२४	३०	३२	३४
सिमलवाडी नि.मा.वि.	३२	३८	२५	३३	२७	३४	३३	३४
सरङ्गपाडा मा.वि.	३५	३९	२८	३२	२९	३१	३१	३५
कालीका प्रा.वि.	३२	४०	२४	२९	२८	३३	३२	३३
औसत जम्मा	३३	३९	२६	३१	२७	३२	३२	३४

स्रोतः स्थलगत सर्वेक्षण ।

माथिको तथ्याङ्कलाई मल्टीपल बार डायग्रममा प्रस्तुत गर्दाः

स्तम्भ चित्र नं. ३

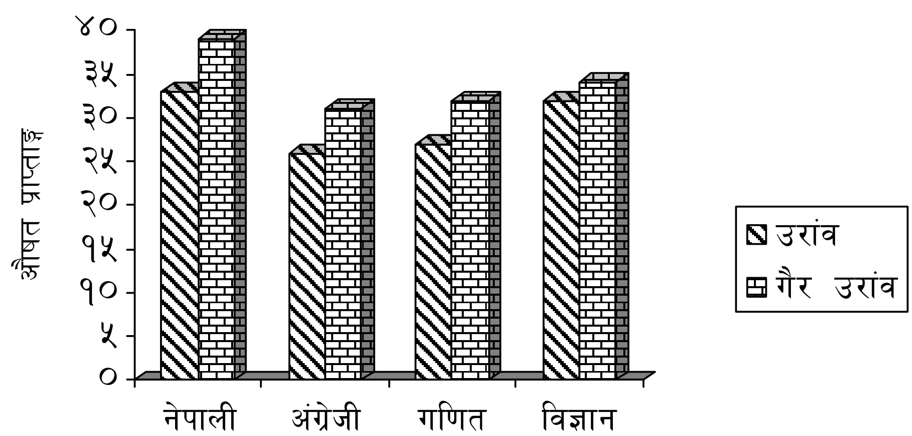

माथिको मल्टीपल बार डायग्राममा के देखिन्छ भने अध्ययन क्षेत्र भित्रका उरांव र गैर उरांव बालबालिकाले मुख्य चार विषयको २०६६ सालको वार्षिक परीक्षाफलको रेकर्ड अनुसार नेपालीमा उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको शैक्षिक क्रमशः ३३ र ३९ छ त्यस्तै अंग्रेजी विषयको शैक्षिक उरांव र गैरउरांव बालबालिकाको क्रमशः २६ र ३१ छ । गणित विषयको उरांव बालबालिकाको शैक्षिक उपलब्धि २७ र गैर उरांव बालबालिकाको ३२ छ । त्यस्तै विज्ञान विषयको प्राथमिक तहमा उरांव बालबालिकाको शैक्षिक उपलब्धि ३२ र गैर उरंव बालबालकाको ३४ छ ।

माथिको चित्रमा नेपाली र विज्ञान विषयमा उरांव बालबालिकाको शैक्षिक उर्त्तीया सिमा ३२ भन्दा माथि छ भने अंग्रेजी र गणित विषयको शैक्षिक उपलब्धि उर्त्तीण सिमा ३२ भन्दा तल छ तर गैर उरांव बालबालिकाको शैक्षिक तीनवटै विषयमा उर्त्तिण सिमा ३२ भन्दा माथि छ र अंग्रेजीमा चाँहि तल छ । यसबाट के देखिन्छ भने उरांव बालबालिकाको प्राथमिक तहमा चारवटै विषयमा गैर उरांवको भन्दा शैक्षिक न्यून रहेको पाइयो ।

४.३.२ उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको २०६७ सालका प्राथमिक तहको शैक्षिक उपलब्धि

तालिका-५

उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको २०६७ सालका प्राथमिक तहको शैक्षिक उपलब्धि

विद्यालय	नेपाली		अंग्रेजी		गणित		विज्ञान	
	उरांव	गैर उरांव	उरांव	गैर उरांव	उरांव	गैर उरांव	उरांव	गैर उरांव
डिल्लीराज मा.वि.	३२	४०	२६	३०	२६	३३	३३	३४
सिमलवाडी नि.मा.वि.	३३	३६	२८	३३	२६	३४	३३	३७
सरङ्गपाडा मा.वि.	३३	३८	२४	३०	२८	३२	३२	३६
कालीका प्रा.वि.	३०	३४	२२	२७	२७	३०	३४	३३
औसत जम्मा	३२	३७	२५	३०	२६	३२	३३	३५

स्रोतः स्थलगत सर्वेक्षण ।

माथिको तथ्याङ्कलाई मल्टीपल बार डायग्राममा प्रस्तुत गर्दा ।

स्तम्भ चित्र नं. ४

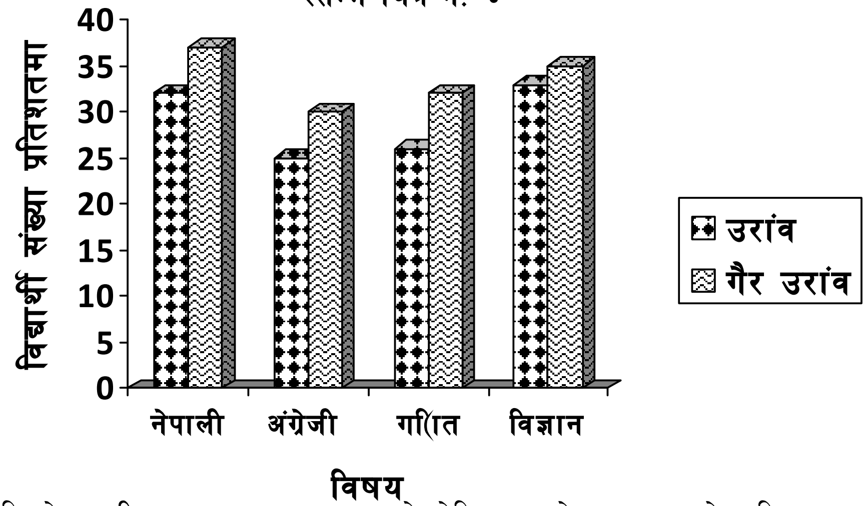

माथिको मल्टीपल बार डायग्राममा के देखिन्छ भने अध्ययन क्षेत्र भित्रका प्राथमिक तहका उरांव र गैर उरांव समुदायका बालबालिकाले २०६७ सालमा मुख्य चार विषयहरु नेपाली, अंग्रेजी, गणित र विज्ञान विषयको विद्यालय परीक्षाफलको रेकड अनुसारको अवस्था देखाईएको छ । २०६७ सालमा नेपाली विषयमा उरांव बालबालिकाको शैक्षिक ३२ र गैर उरांव जातीका बालबालिकाको ३७ पाइयो । उरांव बालबालिकाको अंग्रेजी विषयको शैक्षिक २५ र गैर उरांव बालबालिकाको शैक्षिक क्रमशः २६ र ३२ छ भने विज्ञन विषयमा उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको शैक्षिक क्रमशः ३३ र ३५ छ । २०६७ सालको वार्षिक परीक्षाफलको रेकड अनुसार उरांव बालबालिकाहरुको शैक्षिक नेपाली र विज्ञान विषयमा उर्त्तिण सिमा ३२ सम्म भएका देखिन्छ भने अंग्रेजी र गरिणत विषयमा उर्त्तिण सिमा ३२ भन्दा निकै तल रहेको भेटीयो । गैर उरांव बालबालिकाको भने नेपाली, गणित र विज्ञान विषयको शैक्षिक उर्त्तिण सिमा ३२ भन्दा माथि रहेको देखिन्छ तर अंग्रेजी विषयमा भने शैक्षिक उर्त्तिण सिमा ३२ भन्दा तल छ । समग्रमा नेपाली, अंग्रेजी, गणित र विज्ञान चारवटै विषयमा उरांव बालबालिकाको भन्दा न्यून देखियो । त्यसमा पनि अंग्रेजी र गणित विषयमा उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको शैक्षिक को अन्तर धेरै बढि छ भने विज्ञान र नेपाली विषयको शैक्षिक को अन्तर कम छ ।

माथिको तथ्याङ्कको सहसम्बम्धको गुणाङ्कको गणना निम्न अनुसारे छ । सह सम्बन्धको गुणाङ्क हिसाव अनुसूची १४,१५,१६र१७ मा राखिएको छ ।

तालिका .-६

प्राथमिक तहमा नेपाली, अंग्रेजी, गणित र विज्ञान विषयको उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको सहसम्बन्ध

विषय	सहसम्बन्ध

नेपाली	-०.१८७
अंग्रेजी	+०.३६
गणित	-०.७२
विज्ञान	-०.६७

माथिको तालिकाबाट के देखिन्छ भने प्राथमिक तहको नेपाली विषयमा उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको सह सम्बन्धको गुणाङ्क -०.१८७ पाइएको छ त्यस्तै अंग्रेजी, गणित र विज्ञान विषयको क्रमशः +०.३६, -०.७२ र -०.६७ हुन आएको देखिन्छ । यसबाट के देखिन्छ भने नेपाली, गणित र विज्ञान विषयको सह सम्बन्धको गुणाङ्क ऋणात्मक भएकाले उरांवको शैक्षिक घढ्दै गएको देखिन्छ र गैर उरावको शैक्षिक बढदै गएको देखिन्छ । यसबाट के भन्न सकिन्छ भने यी विद्यालयहरुमा गैर उरांव र उरांव बालबालिकाको शैक्षिक मा सहसम्बन्ध नभएको देखिन्छ । अंग्रेजी विषयको सह सम्बन्धको गुणाङ्क धनात्मक भएका कारणले गर्दा गैर उरांवको शैक्षिक बढ्दा उरांवको पनि शैक्षिक बढ्दै गएको देखिन्छ । तसर्थ अंग्रेजी विषयमा सहसम्बन्ध न्यून रहेको देखिन्छ । सहसम्बन्धको गुणाङ्कबाट के देखिन्छ भने उरांव र गैर उरावं बालबालिकाको नेपाली, गणित र विज्ञानमा ऋणात्मक सहसम्बन्ध भएको देखिन्छ । भने अंग्रेजी विषयको सह सम्बन्ध धनात्मक भएको देखिन्छ । समग्रमा के देखिन्छ भने उरांव बालबालिकाको शैक्षिक न्यून रहेको भेटीयो र गैर उरांव बालबालिकाको शैक्षिक उच्च रहको भेटीयो ।

प्रा.वि. तहमा अध्ययन क्षेत्र भित्रका विद्यालयको नेपाली, अंग्रेजी, गणितर विज्ञान जसता विषयमा गैर उरांव समुदायका बालबालिकाको भन्दा उरांव समुदायको बालबालिकाको शैक्षिक कम भएको पाइयो । मार्क्सका विचारमा मानिसहरुको आर्थिक अवस्था कम्जोर भएका कारणले गर्दा उनीहरुले आफ्ना बालबालिकाको लागि आवश्यक कपी, कलम, झोला जस्ता सामाग्री समयमा नै किनिदिन नसकेको कारणले गर्दा उरांव बालबालिकाको शैक्षिक कम भएको अध्ययनले देखाएको छ । त्यस्तै उरांव बालबालिकाको विद्यालयमा उपस्थिती पनि आर्थिक कारणले न्यून रहेको पाइयो । तर गैर उरांव समुदायका मानिसहरुको आर्थिक अवस्था राम्रो भएका कारणले उनीहरुले आफ्ना बालबच्चालाई आवस्यक पर्ने कपी, कलम, झोला लगायतका सामाग्री समयमानै उपलब्ध गराउने र घरायसी कामको बोझ पनि कम भएकोले

गर्दा शैक्षिक उरांव बालबालिकाको भन्दा बढि भएको पाइयो तसर्थ आर्थिक कारणले बालबालिकाको शैक्षिक मा प्रभाव पारेको कारणले यस अध्ययनमा मार्क्सको विचार उपयोगी भएको छ ।

म्याक्स वेबरको विचारमा समाजमा आर्थिक, राजनैतिक, शैक्षिक र सामाजिक पक्षहरुको प्रतिष्ठा समुहको जन्म समाजमा हुन्छ । यस अध्ययनमा पनि उरांव समुदायका मानिसहरुको आर्थिक अवस्था कम्जोर, शैक्षिक चेतना न्यून,राजनैतिक रुपले पछि र सामाजिक रुपमा पनि पिछडिएको जाती भएका कारणले उनीहरुले बालबालिकाको शिक्षामा कममात्र लगानि गर्ने गरेको, बालबालिका विद्यालयमा नियमित पठाउने नगरेको कारणले शैक्षिक न्यून भएको पाइयो । तर गैर उरांव समुदायका मानिसहरुको आर्थिक अवस्था, शैक्षिक स्तर, सामाजिक हैसियत र राजनैतिक स्तर उरांवको भन्दा माथि भएका कारणले उनीहरुका बालबालिकाको शैक्षिक पनि उरांवको भन्दा बढि भएको अध्ययनमा देखिएकोले गर्दा अध्ययनमा म्याक्स वेबरको विचार उपयोगी भएको छ ।

४.४ उरांव समुदाय र गैर उरांव समुदायका विद्यार्थीको प्राथमिक तहमा सहभागिता तथा शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरु

वास्तवमा भन्ने हो भने चर बलीयो भयो भने मात्र घर बलीयो हुन्छ भने झै शिक्षाको चर भनेको प्राथमिक तह हो । बालबालिकाको प्राथमिक तहको शिक्षा जति राम्रो भयो त्यति नै उच्च शिक्षा पनि राम्रो हुन्छ । हुने विरुवाको चिल्लो पात भने झै प्राथमिक तहको शिक्षाले प्रत्येक बालबालिकाको भविष्यलाई संकेत गर्दछ । प्राथमिक तहका बालबालिकाको सहभागिता र शैक्षिक लाई विभिन्न तत्वले प्रभाव पारेको हुन्छ । ती तत्वहरु निम्न अनुसार छन् । उरांव र गैर उरांव समुदायका बालबालिकाको शैक्षिक लाई प्रभाव पार्ने तत्वहरु के के हुन सक्छन् भनि विद्यार्थी, अभिभावक, शिक्षक आदिलाई बन्द र खुल्ला प्रश्नवलीको प्रयोग गरि अन्तरवार्ता लिइएको थियो तिनीहरु निम्न अनुसार छन् ।

४.४.१ उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको विद्यालयमा उपस्थितीको अवस्था

बालबालिकाको सहभागिता र शैक्षिक लाई प्रभावपार्ने एक प्रमुख तत्व मध्ये बालबालिकाको विद्यालयमा हुने उपस्थिती हो । बालबालिकाहरुको विद्यालयमा उपस्थिती न्यून

भयो भने सिकाई न्यून भएर जान्छ । अध्ययन क्षेत्र टागनडुब्बा र तोपगाँछी गा.वि.स का नमुना छनौटमा परेका विद्यालयमा उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको २०६७ सालको वार्षिक उपस्थिती निम्न अनुसार छ ।

तालिका-७

उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको २०६७ सालको प्रा.वि. तहको वार्षिक उपस्थिती

विद्यालयको नाम	विद्यालयको खुलेको दिन	उरांव विद्यार्थी	गैर उरांव विद्यार्थी
डिल्लीराज मा.वि.	२२०	१०२	१६५
सिमलवाडी नि.मा.वि.	२२०	१३०	१६१
सरङ्गपाडा मा.वि.	२२०	११५	१४९
कालीका प्रा.वि.	२२०	१२०	१५५
औसत जम्मा औसत उपस्थिती	१००%	११७	१५८

स्रोत: विद्यालयकाअभिलेख२०६७

माथिको तथ्याङ्कलाई मल्टीपल बार डायग्राममा प्रस्ट गर्दा ।

स्तम्भ चित्र नं. ५

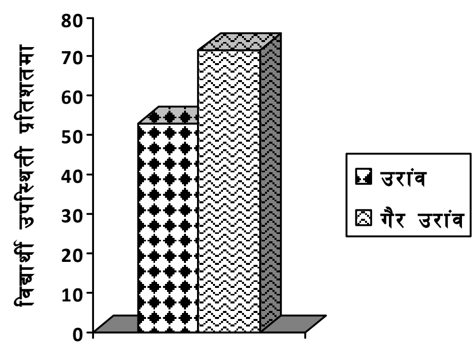

माथिको मल्टीपल वार डायग्रामबाट के प्रष्ट हुन्छ भने अध्ययन क्षेत्र भित्र पर्ने उरांव बालबालिकाको प्राथमिक तहमा कुल विद्यालय खुलेको २२० दिनमा जम्मा ११७ दिन वा ५३.१८ प्रतिशत मात्र उपस्थिति पाइयो । त्यस्तै गैर उरांव बालबालिकाको कुल २०६७ सालको वार्षिक उपस्थिति १५८ दिन वा ७१.८१ प्रतिशत पाइयो । यसबाट के देखिन्छ भने उरांव बालबालिकाहरु उपस्थिती गैर उरांवको भन्दा १८.६३ प्रतिशत ले कम छ । विद्यार्थीको विद्यालयमा उपस्थिती न्यून हुँदा विद्यालयमा सहभागिता कम हुन्छ । जसले गर्दा सिकाइ क्रियाकलापमा सम्लग्नता अभ्यास कम हुन जाने भएका कारणले शैक्षिक न्यून हुन जान्छ । तसर्थ यस अध्ययनमा पनि उरांव जातीका बालबालिकाहरुको विद्यालयको प्रा.वि. तहमा उपस्थिती न्यून भएकाका कारणले शैक्षिक गैर उरांव भन्दा कम भएको पाइयो । शिक्षक तथा

प्र.अ. लाई उरांव र गैर उराव जातीका बालबालिका मध्ये कस्को उपस्थिती कस्तो छ ? उपस्थितिमा नियमितता कस्तो छ भनी सोधिएको प्रश्नमा उनीहरुले उरांव बालबालिकाको उपस्थिति न्यून रहेको बताए । जसले गर्दा उनीहरुको सहभागिता कम हुन गई शैक्षिक उपलब्धि न्यून भएको बताएका थिए । यस्तै उनीहरुको विद्यालयमा उपस्थिति बढाउन विद्यालयले समय समयमा अभिभावकमा जनचेतना मूलक कार्यक्रम गर्ने गरेको, विद्यार्थीहरुलाई समय समयमा उपस्थिती नियमित हुनु पर्छ । जसले शैक्षिक प्रभाव पार्छ भनी जानकारी गराउने गरेको, प्रा.वि. तहका सबभन्दा बढी वार्षिक रुपमा उपस्थित हुने बालबालिकालाई वषै पिछे पुरस्कृत गर्ने गरेको बताएका थिए ।

उरांव अभिभावकलाई प्रस्नवलीको सहयताले अन्तरवार्ता लिदा घरमा खेती पातीको काम भएको बेला विद्यालय पठाउन नसक्ने गरेको बताएका थिए । उरांव अभिभावकहरुको गरिबीको कारणले गर्दा आफूहरु अरुको काममा ज्यालादारी गर्न जाने र बालबालिकालाई घरको काम जस्तै गाई बस्तु हेर्ने, बाख्रा हेर्ने, नानी हेर्न लगाउने गरेको बताएका थिए । यसरी बालबालिकाले घरको सामान्य काम गरिदिए आफूहरु ज्यालादारी काममा गई पैसा कमाएर ल्याएर घर परिवारको खर्च टार्ने गरेको बताएका थिए । गैर उरांव अभिभावहरुले भने प्राय खेतीको काम बाहेक अन्य समयमा विद्यालय पठाउने गरेको बताएका थिए । अभिभावकलाई बालबालिका नियमित विद्यालय पठाउनु पर्छ की पर्दैन भन्दा पठाउनु पर्ने बताएका थिए तर खेतीको समयमा मानिस नपाइने भएकाले पठाउन नसकेको बताएका थिए । त्यस्तै वि.व्य.स. अध्यक्षहरुले पनि अभिभावकलाई बालबालिका नियमित पठाउनु पर्छ भनी वर्षमा एक पटकसम्म वि.व्य.स. ले घर दैलो कार्यक्रम गर्न थालेको बताएका थिए । तर उरांव जातीका अभिभावकमा शैक्षिक चेतना कमी भएका कारणले बुझाउन गाह्रो भएको बताएका थिए । यसका लागि पहिला उरांव अभिभावक र विद्यालयमा कम उपस्थित हुने बालबालिका र अभिभावक झिकाई अन्तरक्रिया गराई उनीहरुको बालबालिकाको शैक्षिक उपलब्धिको जानकारी गराउन सके बालबालिकाको उपस्थिति बढाउन सकिने बताएका थिए ।

४.४.२ उरांव र गैर उरांव अभिभावकको पेशा

नेपाल एक कृषि प्रधान देश भएकाले यहाँका प्राय जसो मानिसहरु कृषि पेशा निर्भर रहन्छन् । अध्ययन क्षेत्रका अधिकांश उरांवहरुको पेशा खेतीपाती, पशुपालन, ज्यालादारी काम,

गोठाला बस्ने गरेको पाइयो । त्यस्तै गैर उरांवहरु मध्ये केही केही जागिर खाने गरेका र धेरै जसो खेतीपाती र पशुपालन गर्ने पाइयो । अभिभावकका यस्तो पेशाको कारणले उरांव र गैर उरांव दुवै अभिभावकको खेतीपाती गर्ने समयमा बालबालिका कम मात्र पठाउने गरेको बताए तर उरांव जातीका अभिभावकहरुको खेतीपाती कम भएका कारणले ज्यालादारी काममा गई परिवार चलाउनुपर्ने भएकाले उनीहरुले बालबालिकाको पढाइमा आवश्यक पर्ने कपी, कलम, झोला र पोशाक समयमा पुग्दो गरी किन्न नसकेको बताएका थिए । त्यस्तै गरीबीकै कारणले गर्दा बालबालिकालाई विद्यालय पठाउनु सट्टा घरमा राखी आफूहरु अरुको काममा जाने गरेको बताएका थिए । यसरी नै गैर उरांव अभिभावकहरु मध्ये पनि गरीबीको रेखा मुनी रहेकाहरुको अवस्था यस्तै भएको पाइयो । तर समग्रमा गैर उरांवको आर्थिक स्थिति उरांवको भन्दा केही राम्रो भएका कारणले गर्दा उनीहरुले बालबालिकालाई विद्यालयमा बढी पठाउने गरेको र कपी, कलम, झोला र पोशाक समयमा नै उपलब्ध गराउने गरेको बताएका थिए । जसले गर्दा उरांवको भन्दा गैर उरांव बालबालिकाको विद्यालयमा सहभागिता र शैक्षिक बढी भएको पाइयो ।

उरांव अभिभावकको भन्दा गैर उरांव अभिभावकको शैक्षिक स्तर उच्च भएको पाइयो । उरांव अभिभावकहरुले बालबालिकाको प्राथमिक तहको पढाइमा कम मात्र खर्च गर्ने गरेको बताए । किन भने उनीहरुको आर्थिक अवस्था कम्जोर भएको हुनाले गैर उरांव अभिभावकको भन्दा कम भएको पाइयो । तर गैर उरांव अभिभावकले बालबालिकाको शिक्षामा बढी खर्च गरेको बताए ।

४.४.३ आर्थिक अवस्था

अधिकांश अभिभावकको पेशा कृषि भएका कारणले आर्थिक स्तर सामान्य रहेको पाइयो । गैर उरांव अभिभावकको प्रमुख पेशा खेतीपाती र पशुपालन भएकाले गर्दा उनीहरुले खे्तबारीबाट उत्पादन भएको अन्नपात सागसब्जी र पशुपालनबाट प्राप्त दुध, घ्यू, दही आदि बेची आर्थिक आर्जन गर्ने बताएका थिए । त्यही रकमको केही अंश घर परिवार चलाउन र आफ्ना बालबालिकाको पढाइमा खर्च गर्ने बताए । तर सबै गैर उरांव को अभिभावकको खेतीपाती समान नभएका कारणले आर्थिक अवस्था एकै खालको छैन । केही गैर उरांवहरुको आर्थिक अवस्था ज्यादै न्यून छ र उनीहरुले आफ्नो इच्छा चाहना भएपनि बालबालिकाको

पढाइमा आवश्यक परेजति खर्च गर्न नसकेको बताएका थिए । उरांव अभिभावकहरुको खेतीपाती कम मात्र छ जसले गर्दा उनीहरु धनी बाबुहरुकोमा हली बस्ने, ज्यालादारी काममा गरेको पाइयो । सामान्य रुपमा पशुपालन गरेता पनि तिनीहरुलाई बजारमा लगेर बेच्न नसकेको कारणले आर्थिक अवस्था कम्जोर भएको पाइयो । जसले गर्दा उरांव जाति पिछडीएको जाती हो । उनीहरु अधिकांश गरिबीको रेखामुनी रहेको कारणले गर्दा आर्थिक अभाव छ । जसले गर्दा तिनीहरुले आफ्नो बालबालिकालाई विद्यालय पठाउनुको सट्ट घरायसी काममा लगाउने गरेको बताएका थिए । विद्यालयमा पठाउदा के पाइन्छ ? काममा पठायो भने त पैसा कमाएर ल्याउँछन् जसले घर व्यवहार टार्ने कुरामा सहयोग गर्ने बताएका थिए । विद्यालय पठाउदा बालबालिकालाई पैसाको अभावका कारणले कपी, कलम, झोला पोशाक समयमा नै किन्न नसकेको कारणले बालबालिका विद्यालय नियमित नजाने बताएका थिए । शिक्षक, वि.व्य.स. अध्यक्षलाई सेवा क्षेत्र भित्रका अभिभावकको अवस्था बताए अनुसार उरांव जातीका अभिभावकको अवस्था गैर उरांव जातिको भन्दा आर्थिक अवस्था न्यून रहेको बताए । जसले गर्दा उरांव जातीका बालबालिकाको सहभागिता र शैक्षिक उपलब्धि जातीका बालबालिकाको भन्दा न्यून रहेको बताएका थिए । प्र.अ. हरुले विद्यालयमा बालबालिकालाई नियमित छावृत्तिको व्यवस्था गरेको बताएका थिए ।

४.४.४ सामाजिक अवस्था

उरांव जाती एक सामाजिक रुपले पिछडिएको जाती हो । यो जातिमा शैक्षिक चेतना गैर उरांवको भन्दा कम छ । यिनीहरुको रीतिरिवाज परम्परा पनि फरक छ । यो जातीको सामाजिक अवस्था गैर उरांवको भन्दा कम्जोर छ । गैर उरांव जातका मानिसहरुले यिनीहरुलाई हेप्ने गरेको पाइयो । विद्यार्थीलाई शिक्षकले सामान्यतया राम्रो नै व्यवहार गरेको बताएतापनि शिक्षकले विशेष ध्यान दिएर कक्षा क्रियाकलापमा सहभागि कममात्र गराएको पाइयो । उरांव र गैर उरांव बालबालिकालाई सामान्यरुपले समुहमा मिसाई समुह कार्य गर्न लगाएको तर उरांव बालबालिकाको सहभागिता कम रहने गरेका शिक्षकले बताएका थिए । उरांव अभिभावकले आफुहरु परम्परादेखिनै धनीबाबुको काम गरिदिने गरेकाले छोराछोरीलाई पनि त्यस्तैकाममा लाने गरको बताएका थिए । गैर उरांवले भने प्राय जसो बालबालिकालाई विद्यालय नियमित रुपमा नै पठाउने गरेको बताएका थिए । सामाजिक कार्यहरुमा उरांवहरुलाई कम सहमति गरेको पाइयो । उरांव र गैर उरांव समुदायक सामाजिक अवस्था

भिन्न भएका कारणले गर्दा उरांव बालबालिकाको प्राथमिक तहमा सहभागिता र शैक्षिक् गैर उरांवको भन्दा न्यून रहेको पाइयो ।

४.४.५ उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको शैक्षिक अवस्था

उरांव अभिभावकको शैक्षिक अवस्था कम्जोर छ । उनीहरुको साक्षरता स्तर ३४ प्रतिशत र गैर उरांवको साक्षरता स्तर ६३ प्रतिशत पाइयो । यसबाट के भन्न सकिन्छ भने उरांव जातीको साक्षरता स्तर गैर उरांव जातीको भन्दा धैरै कम छ । यसरी साक्षरता स्तर कम भएकै कारणले उनीहरुको शैक्षिक चेतना कम छ । अहिले सम्मपनि केही उरांव अभिभावकहरुको शिक्षा प्रतिको सोच नकारात्मक छ । उरांव र गैर उरांव अभिभावकले बालबालिकाको शैक्षिक स्तर उकास्न विद्यालयमा नियमित पठाउनु पर्ने बताएको पाइयो । तर व्यवहारमा त्यस्तो नभएको अवस्था देखियो । उरांव अभिभावकले छोरा छोरीको पढाइको लागि आवश्यक सामाग्रीहरु समयमा नै उपलब्ध गराउन नसक्ने बताएका थिए । यस्तो हुँदा बालबालिकाहरुले गृहकार्य गर्न नसक्ने र विद्यालयमा जान नसक्ने गरेको अभिभावकले बताएका थिए । शिक्षकले गैर उरांव बालबालिका भन्दा उरांव बालबालिकाले कम मात्र गृहकार्य गर्ने गरेको, कक्षामा उपस्थिती पनि न्यून रहने गरेको र समूह कार्यमा समेत सम्लग्नता कम मात्र रहने गरेको बताएका थिए । गैर उरांव अभिभावकको शैक्षिक चेतना बढी भएको हुनाले उनीहरुले बालबालिकाको पढाइमा बढी ध्यान दिने गरेको पाइयो । शिक्षकहरु पनि गैर उरांव बालबालिकाले भन्दा उरांव बालबालिकाले गृहकार्य कम मात्र गर्ने गरेको बताएका थिए । शिक्षकले उरांव बालबालिकालाई विद्यालयमा सहभागिता बढाउन र सिकाइ क्रियाकलापमा सम्लग्नता बढाउन थप प्रोत्साहन दिने नगरेको बताएका थिए । उरांव बालबालिकाका अनुसार शिक्षकले कक्षामा गृहकार्य नगरी जाँदा कुट्ने, गाली गर्ने गरेको जसले गर्दा उनीहरु विद्यालय नै नजाने गरेको बताएका थिए । गृहकार्य गर्न कहिले कहिले कपी कलम नभएकोले विद्यालय नजाने गरेको विद्यार्थीले बताएका थिए । जसले गर्दा गैर उरांवको भन्दा उरांव बालबालिकाको प्राथमिक तहमा सहभागिता र शैक्षिक उपलब्धि न्यून रहेको पाइयो ।

४.४.६ शिक्षक

बालबालिकाको प्राथमिक तहमा सहभागिता र शैक्षिक उपलब्धिलाई प्रभाव पार्ने महत्वपूर्ण तत्व शिक्षक पनि हो । बालबालिकालाई जतिसुकै अन्य सुविधाले सम्पन्न बनाए पनि शिक्षकले पढाएनन् भने शैक्षिक उपलब्धिको कल्पना पनि गर्न सकिन्दैन । शिक्षकको विद्यालयमा हुने उपस्थितिले शैक्षिक उपलब्धिमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ । अध्ययन क्षेत्रमा रहेका प्रा.वि. तहका शिक्षकहरुको विद्यालयमा उपस्थिति कुल विद्यालय खुलेको २२० दिन मध्ये २०६६ सालमा औसत उपस्थिति १९८ दिन र २०६७ सालमा २०१ दिन मात्र पाइयो । शिक्षकहरुले कक्षा शिक्षणमा कम मात्र शैक्षिक सामाग्रीको प्रयोग गरी शिक्षण गरेको पाइयो । शिक्षकले सिकाइ क्रियाकलापमा विद्यार्थीलाई कम मात्र सहभागी गराउने गरेको पाइयो शिक्षकले उरांव र गैर उरांव बालबालिकालाई समूह कार्यमा सहभागी गराउने गरेको तर उरांव बालबालिकाको सक्रियता कम मात्र हुने गरेको कक्षा अवलोकनमा भेटियो । बालबालिकाहरु शिक्षक नियमित विद्यालयमा उपस्थिति नभएकाले कहिले कहिले विद्यालय नजाने गरेको बताएका थिए । उरांव बालबालिहरु पढाइमा कम्जोर भएका कुरा शिक्षकले थाहा पाएर पनि उनीहरुको स्तर उकास्ने थप कार्य नगरेको भेटियो । शिक्षकले शिक्षण पेशामा जिम्मेवार नभई राजनैतिक पार्टीका झोले बनेर हिडेको पाइयो । शिक्षकले नियमित गृह कार्य दिने नगरेको र दिएपनि नियमित परीक्षण नगरेको कुरा विद्यार्थीहरुले बताएका थिए । त्यसमा पनि उरांव बालबालिकाले गृहकार्य कम मात्र गरेको बताएका थिए । जसले गर्दा समग्र बालबालिकाको प्रा.वि. तहमा शैक्षिक उपलब्धि कम रहेको भेटियो । त्यसमा पनि गैर उरांवको भन्दा उरांव बालबालिकाको शैक्षिक उपलब्धि न्यून रहेको भेटियो ।

४.४.७ घरायसी कामको बोझ

घरमा गरिने विभिन्न कार्यहरुलाई घरायसी काम भनिन्छ । बालबालिकाले घरमा उमेर अनुसार गर्न सक्ने विभिन्न कामहरु गर्नुपर्ने बताएका थिए । अध्ययन क्षेत्रका प्राथमिक तहका बालबालिकाहरुले घरमा विहान बेलुका बाख्रा बस्तुलाई घाँस काट्न जानुपर्ने बताएका थिए । केटीहरुले विहान बेलुका खाना खाएपछि भाडा बड्तन माझ्न सघाउनु पर्ने त्यसपछि मात्र अध्ययन गर्न पाउने बताए । त्यसमा पनि उरांव बालबालिकाहरुले बढी भन्दा बढी घरायसी काममा सम्लग्न रहनु पर्ने बताएका थिए । उरांव अभिभावकले बालबालिकाको अध्ययनमा कम मात्र समय दिने गरेको बताएका थिए । उनीहरुका अनुसार बेलुका खाना खाएपछि धन्दा गर्नुपर्ने र त्यसपछि मात्र पढ्न पाउने बताएका थिए । तर गैर उरांव बालबालिकाका अनुसार

केहीले घरमा पढ्न प्रसस्त समय पाउने बताएका थिए भने धेरैले घरमा आमाबाबुको पेशा कृषि भएकाले विहान बेलुका घरायसी काममा व्यस्थ हुनुपर्ने र बेलुका खाना खाएपछि मात्र पढ्न पाउने बताएका थिए । घरमा हुने विभिन्न घरायसी कामले गर्दा बालबालिकाहरु विद्यालयमा नियमित उपस्थित हुन नसक्ने बताएका थिए । यसमा पनि उरांव बालबालिकाको आर्थिक अवस्था कम्जोर भएकाले घरका ठूला मानिसहरु अरुको काममा जाने र उनीहरु घरमा बसी घरायसी काम गर्नुपर्ने बताए । तसर्थ गैर उरांवको भन्दा प्राथमिक तहमा उरांव बालबालिकाको सहभागिता र शैक्षिक उपलब्धि न्यून रहेको पाइयो ।

अध्ययन क्षेत्र भित्र पर्ने उरांव र गैर उरांव समुदायका मानिसहरुको पेशा, घरायसी कामको बोझ, शैक्षिक स्तर, सामाजिक अवस्था जस्ता पक्षमा भिन्नता पाइयो । उरांव समुदायको मानिसको आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक स्तर गैर उरांवको भन्दा कम्जोर भएको कारणले गर्दा उनिहरुले समाजका धनी र पुजीँपति वर्गका मानिसहरुका काम गर्नु पर्ने भएका कारणले गर्दा उरांव समुदाय माथि गैर उरांव समुदायले शोषण गरेको पाइयो । यसको प्रमुख कारण आर्थिक भएकाले माक्सको सिद्वान्त अध्ययनमा उपयोगी भएको छ ।

समाजमा आर्थिक, शैक्षिक, राजनैतिक र सामाजिक पक्षहरुले समाजमा प्रतिष्ठा समुहको जन्म गराउँछ र त्यो समुह जहिले पनि आफ्नो प्रतिष्ठा कायम राख्न तत्पर रहन्छ । तर्सथ उरांव समुदाका मानिसहरुको भन्दा गैर उरांव समुदाका मानिसहरुको प्रतिष्ठा उच्च रहेको कारणले गर्दा उनिहरुको यि माथिका सबै पक्षमा स्तर न्यून छ तर गैर उरांवहरुको भने माथिका सबै पक्षमा स्तर उच्च रहेको अध्ययनमा पाइयो । जस्ले गर्दा म्याक्स वेबरको बिचार अध्ययनमा उपयोगि भएको छ ।

परिच्छेद पाँचः निष्कर्ष र सुझाव

५.१ निष्कर्ष

राज्यले सवैका लागि समान शिक्षा भनेर घोषणा गरेतापनि यो व्यवहारमा त्यति प्रयोग भएको देखिदैन । त्यस्तै दलित आदिवासी जनजातिलाई शिक्षाको घामवाट वन्चित गरिनुहुन्न भनेपनि व्यवहारमा प्रयोग भएको देखिदैन ।

विद्यालय भर्ना, विद्यालय छाड्ने तथा विद्यालय उपस्थितिमा उरांव तथा गैर उरांवमा भिन्नता छदैछ साथै उरांव समुदायका छात्रछात्रमा पनि यो भिन्नता रहेको देखिन्छ । शैक्षिक उपलव्धिमा पनि उरांव तथा गैर उरांव विद्यार्थीहरुमा स्पष्ट फरक रहेको देखिन्छ । यसो हुनुको पछाडि अभिभावकको अशिक्षा, गरिवी कृषि पेशामा आश्रित , सामाजिक तथा सांस्कृतिक मान्यता तथा चेतनाको कमी जिम्मेवार रहेको देखिन्छ । गैर उरांव समुदायका सम्पुर्ण वाल-वालिकाले शिक्षामा समान अवशर नपाएको अवस्थामा गरिव दलित आदिवासी वर्गको वाल-वालिकाले शिक्षामा समान अवसर पाउने त कुरै भएन जवकी नेपालमा गरिवीको प्रतिशत नै बढि छ । झापा जिल्लाको टागनडुब्बा र तोपगाछी यातायातको पहुंच, संचारको उचित व्यवस्था भएकोले नेपालका अन्य दुर्गम गांउको तुलनामा शिक्षाको पहुंच बढि नै देखिन्छ ।

उरांव बालबालिका नेपाली, अंग्रेजी, गणित र विज्ञान जस्ता विषयमा गैर उरांवको प्रा. वि. तहको शैक्षिक उपलब्धि गैर उरांव समुदायको भन्दा बढी भएको पाइयो । त्यस्तै प्राथमिक तहमा उरांव बालबालिकाको भर्ना, परीक्षामा सामेल हुने प्रतिशत पनि गैर उरांवको भन्दा बढी छ । र विद्यालय विचैमा छोड्ने प्रतिशत पनि उरांव बालबालिकाको बढी छ । उरांव अभिभावकहरुमा शैक्षिक चेतनाको कमी र गरिबीका कारणले आर्थिक अभाव भई बालबालिकाको शिक्षामा लगानी कम गरेको देखिन्छ । गैर उरांव अभिभावकहरुको आर्थिक अवस्था केही राम्रो भएको कारणले बालबालिकाको शिक्षामा अलि बढी लगानी गरेको देखिन्छ । बालबालिकाहरुले घरमा घरायसी काम गर्नु पर्ने भएकाले पढ्ने समय कम मात्र   पाउने गरेको पाइयो ।

निष्कर्षमा यो भन्न सकिन्छ कि अभिभावकको धारणा र सोचाइमा परिवर्तनको सार्थै राज्यले सवैको लागि एकै किसिमको समानस्तरिय शिक्षा प्रणाली लागु गर्नुको साथै सार्वजनिक प्राथमिक विद्यालयमा पढाइको गुणस्तर उकास्ने नीति निर्माणको साथै कडाईका साथ कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.२ सुझावहरु

अभिभावक, शिक्षकहरुको विचार एवं धारणा, उरांव तथा गैर उरांव वालवालिकाहरुको कक्षा अवलोकन, उरांव तथा गैर उरांव वालवालिकाहरुको धारणा साथै शेक्षिक उपलब्धि परिक्षण तथा माथिको प्राप्तिको आधारमा शैक्षिक स्तर र सहभागितामा वृद्धि गर्न सकियोस् भन्ने उद्देश्यले निम्न सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.१ नीतिगत तह

दलित, जनजाति, आदिवासीलाई शिक्षामा समान अवसर भन्ने सरकारको शैक्षिक नीति दह्रो भएतापनि कार्यान्वयन पक्ष कमजोर देखिन्छ । त्यससैले शैक्षिक नीतिको कार्यान्वयन कडाइका साथ लागु गरिनुपर्ने देखिन्छ । जसले गर्दा सवै नेपाली वालवालिकाहरुले समान किसिमको शिक्षा प्राप्त गर्न सकुन् । सार्वजनिक प्राथमिक विद्यालयमा अध्ययययनरत उरांव वालवालिकाहरुको पढाइमा निरन्तरता आओस भन्नाको लागि छात्रवृत्ति लगायत अन्य प्रोत्साहनका उपायहरु अवलम्वन गरिनुपर्ने देखिन्छ ।आफ्नो घरदेखि विद्यालयसम्मको दुरी टाढा भएका वालवालिकाहरुलाई छात्रावासको व्यवस्था गरिनुपर्ने तथा यातायातको व्यवस्था गरिनुपर्ने देखिन्छ । दलित, आदिवासी, जनजातिका वालवालिकाको शिक्षा प्रतिको सामाजिक सोचाइमा परिवर्तन गर्नको लागि समुदाय तथा संघसंस्थाहरुको सहयोगमा वेलावेलामा जनचेतनामुलक कार्यक्रम संचालन गरिनुपर्ने छ । यस अर्न्तगत रेडियो नेपाल, नेपाल टेलिभिजन तथा स्थानिय एफ.एम.स्टेशनहरुवाट पनि यस्ता कार्यक्रम, नाटक वारम्वार प्रसारण गरिनुपर्ने छ । उरांव समुदायका वालवालिकाहरु आर्थिक कारणले विद्यालय गए पनि विचैमा कक्षा छोड्ने गरेकोले उनीहरुको आर्थिक अवस्था उठाउने खालका कार्यक्रमहरु संचालन गरिनुपर्ने छ । अभिभावकहरुलाई समय-समयमा विद्यालयमा वोलाएर अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रम गरिनुपर्छ । विद्यालयको तर्फवाट नियमित रुपमा विद्यालय उपस्थिती हुने र शैक्षिक उपलब्धि राम्रो गर्ने उरांव वालवालिकाहरुलाई पुरष्कारको व्यवस्था गरिनुपर्ने छ । शिक्षकले

बालबालिकालाई नियमित गृहकार्य गर्न दिने र परिक्षण गरिनु पर्ने साथै गृहकार्य नगर्ने बालबालिकालाई थप प्रेरणा प्रदान गरी गृहकार्य गनै प्रोत्साहित गर्ने गर्नु पर्छ । राष्ट्रले दिएका सुविधाहरु लक्षित समुदाय सम्म पुगेका छनकिछैन्न भनि कडाइका साथ निरिक्षण गर्नु पर्छ ।

५.२.२ अभ्यास तह

पार्टीको झोला बोकेर हिड्ने शिक्षकलाई विद्यालयको शैक्षिक क्रियाकलापमा सम्लग्न गराउँन प्र.अ. र वि.व्य.स. ले थप कार्य गर्नुपर्ने छ । समय समयमा वि.व्य.स., शिक्षक र पार्टी प्रतिनिधिको संयुक्त बैठक विद्यालयमा वि.व्य.स. अध्यक्षको माथहतमा रही प्रा.अ. लाई बोलाउन लगाई शैक्षिक उपलब्धि बढाउने उपायको बारेमा छलफल गराउनु पर्ने छ । सेवा क्षेत्रका अभिभावकहरुको भेला गराई शैक्षिक र राजनीतिक परिवर्तनको बारेमा अन्तरक्रिया गराउँने गर्नु पर्छ । विद्यालय क्षेत्रमा पढाइ भई रहेको समयमा कुनै पनि राजनीतिक पार्टीका कार्यक्रम गर्न नदिने भनी वि.व्य.स. मा निर्णय गराउनुपर्छ । यदि पार्टीका कार्यक्रम गर्नु परेमा विद्यालय समय भन्दा अन्य समय मिलाई दिनुपर्ने छ । विद्यालयमा शिक्षकहरुको राजनीतिक भर्ना गर्ने परम्पराको अन्त्य गर्नु पर्ने ।विद्यालयका विभिन्न कार्यमा राजनीतिक हस्तक्षेपको अन्त्य हुनुपर्ने देखिन्छ । राजनितिक पार्टीहरुले पिछडिएका आदिवासी समुदायको हित हुर्ने र उनिहरुको उथान गर्ने चेतनामुलक सन्देश दिनु पर्छ । देश संन्चालन गर्ने जिम्मा तिनै राजनितिक दलको हातमा हुने भएकाले यि जातीको शैक्षिक विकासमा टेवा पुग्ने खालका कार्यकम ल्याउनु पर्छ ।

जनजाति पिछडिएका जातीका वालवालिकाको लागि आएको रकम सम्वन्धित पक्षमा पुगे नपुगेको थाहा पाउनका लागि समय समयमा अनुगमन गर्नु पर्दछ । यिनीहरुको शैक्षिक विकासमा सहयोग पुर्‍याउने कार्यकम विभिन्न गैर संघ संस्थाहरुलाई ल्याउन प्रोसाहन गर्नु पर्दछ ।

५.२.३ अनुसन्धान तह

विद्यालय तहमा पाइने फ्लास प्रथम र दृतिय तथ्याङ्कमा भएको विद्यार्थी भर्ना, कक्षा छाड्न दर, परीक्षामा सामेल जस्ता संख्या बास्तविक भन्दा गलत भेटिएकोले अनुसन्धान कार्यमा अनुसन्धान कर्तालाई समस्या भएको कारणले गर्दा विद्यालयको सम्पूर्ण तथ्याङ्क

वास्तविक हुनुपर्ने छ । अनुसन्धानकर्ता वा सोध कर्तालाई विद्यालयले सम्भव भएसम्म तथ्याङ्कहरु भरे भोली नभनी सहज ढंगले उपलब्ध गराउनु पर्ने । उरांव जातिको शैक्षिक स्तर उकास्न के गर्न सकिन्छ भनि थप अनुसन्धान गर्नु पर्ने छ । यस जातीको शैक्षिक उथान सम्वन्धि थप अनुसन्धान गर्न आवश्क देखिन्छ ।

उरांव समुदायका वालवालिकाको शैक्षिक विकास गर्नका लागि उनीहरुका अभिभावकहरुलाई शैक्षिक चेतना सम्वन्धि ज्ञान दिने कार्यक्रम समय समयमा सन्चालन गर्नु पर्छ । उरांव अभिभावकको आर्थिक विकास गर्ने सिपमुलक कार्यक्रम सन्चालन गर्नु पर्छ । उरांव वालवालिकाको विद्यालयमा उपस्थिति वढाउन थप कार्यक्रम सन्चालन गर्नु पर्दछ ।

विषय सूची

परिच्छेद एक : परिचय **१-८**

१.१ अध्ययनको पृष्ठभुमि १

१.२ समस्याको कथन ५

१.३ अध्ययनको औचित्य ६

१.४ अध्ययनको उद्देश्य ७

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु ८

१.६ अध्ययनको परिसीमा ८

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन रे सैद्धान्तिक खाका **९-१९**

२.१ सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकन ९

२.२ सैद्धान्तिक खाका १५

२.३ शैक्षिक उपादेयता १९

परिच्छेद-तीन :अध्ययन विधि **२०-२४**

३.१ अनुसन्धानात्मक ढांचा २०

३.२ अध्ययनको जनसंख्या र नमुना छनौट २०

३.३ तथ्याङ्कका स्रोतहरु २१

३.४ अध्ययनका साधनहरु २२

३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया २३

३.६ तथ्यांक विश्लेषण प्रक्रिया २३

परिच्छेद चार : तथ्याङ्क विश्लेषण तथा व्याख्या **२४-४७**

४.१ उरांव समुदाय र गैरउरांव समुदायका बालबालिकाहरुको प्राथमिक तहमा भर्ना स्थिति२५

४.१.१ टागनडुब्वा र तोपगाछी गा.वि.स.को ५-९ (वर्ष प्राथमिक उमेर समुह) उमेरसमूहका

उरांव तथा गैर उरांव वालवालिकाको विवरण २५
४.१.२ टागनडुब्बा र तोपगाछी गा.वि.स. अध्ययनक्षेत्र भित्रका प्राथमिक तहमा उरांव तथा गैर उरांव विद्यार्थी भर्नाको स्थिति २७
४.२ उरांव र गैर समुदायका वालवालिकाहरुको विद्यालय छाडने दर ३१
४.३ उरांव र गैर समुदायका बालबालिकाको प्राथमिक तहमा शैक्षिक स्तर ३४
४.३.१ उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको २०६६ सालको प्राथमिक तहको शैक्षिक उपलब्धि ३५
४.३.२ उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको २०६७ सालका प्राथमिक तहको शैक्षिक उपलब्धि ३६
४.४ उरांव समुदाय र गैर उरांव समुदायका विद्यार्थीको प्राथमिक तहमा सहभागिता र शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वह ३९
४.४.१ उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको विद्यालयमा उपस्थितिको अवस्था ४०
४.४.२ उरांव र गैर उरांव अभिभावकको पेशा ४२
४.४.३ आर्थिक अवस्था ४३
४.४.४ सामाजिक अवस्था ४४
४.४.५ उरांव र गैर उरांव बालबालिकाको शैक्षिक अवस्था ४४
४.४.६ शिक्षक ४५
४.४.७ घरायसी कामको बोझ ४६

परिच्छेद - पाँच : निष्कर्ष र सुझाव ४७-५१
५.१ निष्कर्ष ४८
५.२ सुझावहरु ४९
५.२.१ नीतिगत तह ४९
५.२.२अभ्यासतह ५०
५.२.३ अनुसन्धान तह ५१

सन्दर्भग्रन्थ सूची

अनुसूचीहरु